

Caert Thresoor

Interview met
bijzonder
hoogleraar Bram
Vannieuwenhuyze

De eerste
grootschalige
landkaart van Aruba

Atlas Tytel-Print
collectie Van Loon

Pater Gerhard
Sommers *Missions-
Atlas der Oblaten*

2017-1 **36**

Tijdschrift voor de Geschiedenis van de Kartografie

Inhoud

- 3 Gijs Boink & Martijn Storms
'Ik ben heel beïnvloedbaar'. Interview met bijzonder hoogleraar Bram Vannieuwenhuijze
- 10 Vivienno Frank
De eerste grootschalige landkaart van Aruba en haar gebruik
- 15 Peter van der Krogt, Madelon Simons en Reinder Storm
**Atlas Tytel-Print collectie Van Loon
Een schenking voor de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam**
- 22 Peter Meurer
Pater Gerhard Sommers *Missions-Atlas der Oblaten* (Valkenburg 1947-1950)
- 28 Kaartencollecties in Nederland
- 30 Besprekingen
- 32 Varia Cartographica
- 34 Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Afbeelding omslag: Detail titelprint van meerdere atlassen van Nicolaas Visscher. Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam, Coll. Van Loon G-01c..

CAERT-THRESOOR

Een uitgave van de Barent Langenes Stichting

Redactie

Gijs Boink, dr Kees van Grootheest, Ron Guleij, Capt. Hans Kok, dr Ferjan Ormeling, drs Ester Smit, drs Martijn Storms, Erik Walsmit
Correctie Engelse teksten Francis Herbert (Londen).

Internet

www.caert-thresoor.nl (volledige jaargangen met een vertraging van drie jaar; inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs)

Secretariaat

G.G.J. Boink, p/a Nationaal Archief, Postbus 90520, 2509 LM Den Haag
E-mail: redactie@caert-thresoor.nl

Barent Langenes Stichting

Secr.: Martijn Storms, Koerlingwei 10, 6843 XS Arnhem

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 30,00
België € 32,00; Europa (zonder België) € 38,00; buiten Europa € 42,00
Losse nummers € 8,00

Betaling EU-landen middels bankoverschrijving. Overige landen via Paypal
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Administratie Caert-Thresoor, Mijerstraat 20, 2613 XM Delft, administratie@caert-thresoor.nl
ABN AMRO, IBAN: NL19ABNA0408579447

ISSN 0167-4994

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Op aanvraag bij administratie@caert-thresoor.nl

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Cartografie van de Nederlanden

MERCATOR

**Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342**

Bezoek op afspraak.

'Ik ben heel beïnvloedbaar'

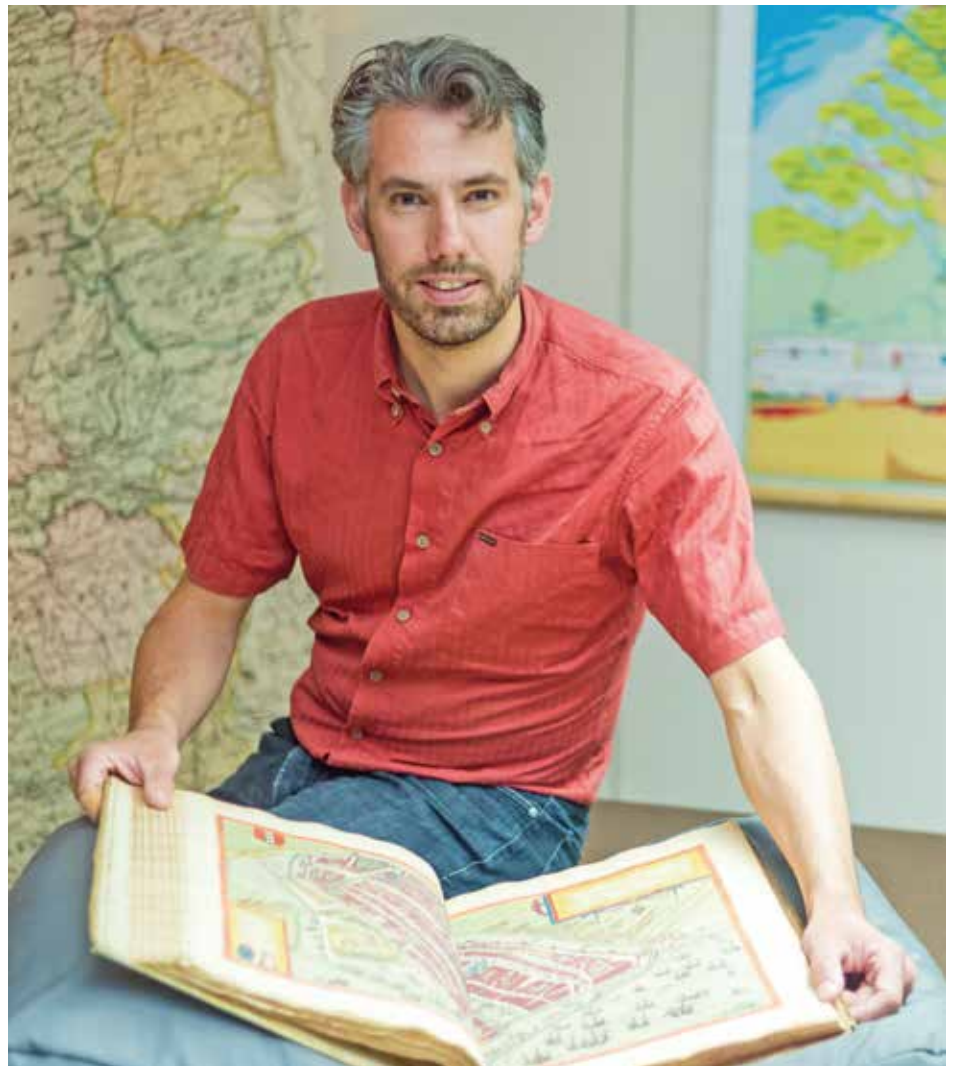
Interview met bijzonder hoogleraar Bram Vannieuwenhuyze

Per 1 september 2015 is Bram Vannieuwenhuyze benoemd tot bijzonder hoogleraar historische kartografie aan de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. De leerstoel is ingesteld vanwege Stichting Cartographiae Historicae Cathedra. De bijzonder hoogleraar werkt nauw samen met de Stichting Explokart en de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam (UvA).¹

Op 22 januari 2016 presenteerde hij zich aan het Nederlandse publiek met de Jansoniuslezing, waarin hij al een tipje van de sluier oplichtte over zijn onderzoeksplannen in zijn nieuwe functie. Op 18 maart van dat jaar interviewden wij de nieuwe hoogleraar, waarbij hij verzocht het interview pas na zijn oratie te publiceren. De oratie 'Geschud, maar nog niet gelegd' sprak Bram uit op 23 september 2016.²

Stel jezelf eens voor?

'Ik ben geboren in 1980 in Anderlecht, een deelgemeente van Brussel. Daar ben ik ook deels opgegroeid, net buiten Brussel, in Vlaanderen, op de grens van stad en platteland. Ik heb dat bij mijn introductie in Amsterdam als aanknopingspunt gebruikt om mijn interesses en ontwikkeling toe te lichten. Ik ben in het centrum van Brussel naar school gegaan

1. Bram Vannieuwenhuyze (foto: Dirk Gilissen, juni 2015).

G.G.J. Boink (1972) is archivaris bij het Nationaal Archief en redactiesecretaris van *Caert-Thresoor*.

Drs. M. Storms (1978) is conservator kaarten en atlassen bij de Universitaire Bibliotheken Leiden en projectcoördinator bij uitgeverij Brill. Daarnaast is hij redactielid van *Caert-Thresoor*.

en heb daar, vooral op de middelbare school, al heel snel een fascinatie voor de stad gekregen. Ik woonde echter op het platteland, waar ik veel fietste en rondtrok met mijn kameraden. Ik heb toen denk ik de fascinatie voor de verhouding tussen stad en platteland gevonden. Ik was ook van kindsbeen af gefascineerd door oriëntatie. In de jeugdbeweging was ik niet de sterkste of slimste, maar wel de beste in oriëntatie, bij sluipsporten bijvoorbeeld.'

'Ik ben vervolgens geschiedenis gaan studeren in Gent. Daar was ik aanvankelijk

erg geïnteresseerd in archeologie, het materiële en het ruimtelijke van het verleden. Toen twijfelde ik tussen echt oude geschiedenis – vandaar de archeologie – en het meer recente verleden, de journalistiek, omdat ik vond dat geschiedenis wel een studie is maar geen beroep. Anderzijds fascineerden steden en stedenbouw me ook danig. Ik heb uiteindelijk bij prof. Marc Boone een scriptie geschreven over de middeleeuwse stadsgeschiedenis van Brussel, de stad waar ik in mijn jeugd veel rond heb gezwoven. Boone waarschuwde me wel dat het een

2. Bram Vannieuwenhuyze en Martijn Storms bekijken *Bruxella nobilissima Brabantiae civitates* van A. Santvoort (1640) in de Universiteitsbibliotheek Leiden (foto: Gijs Boink, 18 mei 2016).

moeilijke klus zou worden om eigentijdse gegevens boven water te krijgen, omdat bij de beschietingen van Brussel door Lodewijk XIV alle archieven verloren zouden zijn gegaan. Er bleken echter nog kilometers archief bewaard gebleven te zijn. Ik heb toen wel het echte archief-onderzoek, de klassieke tekstanalyse en transcriptie leuk leren vinden. In tegenstelling tot de korte papers in de eerste twee jaren aan de universiteit, had ik nu echt twee jaar om dieper te graven en dat vond ik leuk.¹³

Wat fascineert je aan de stad?

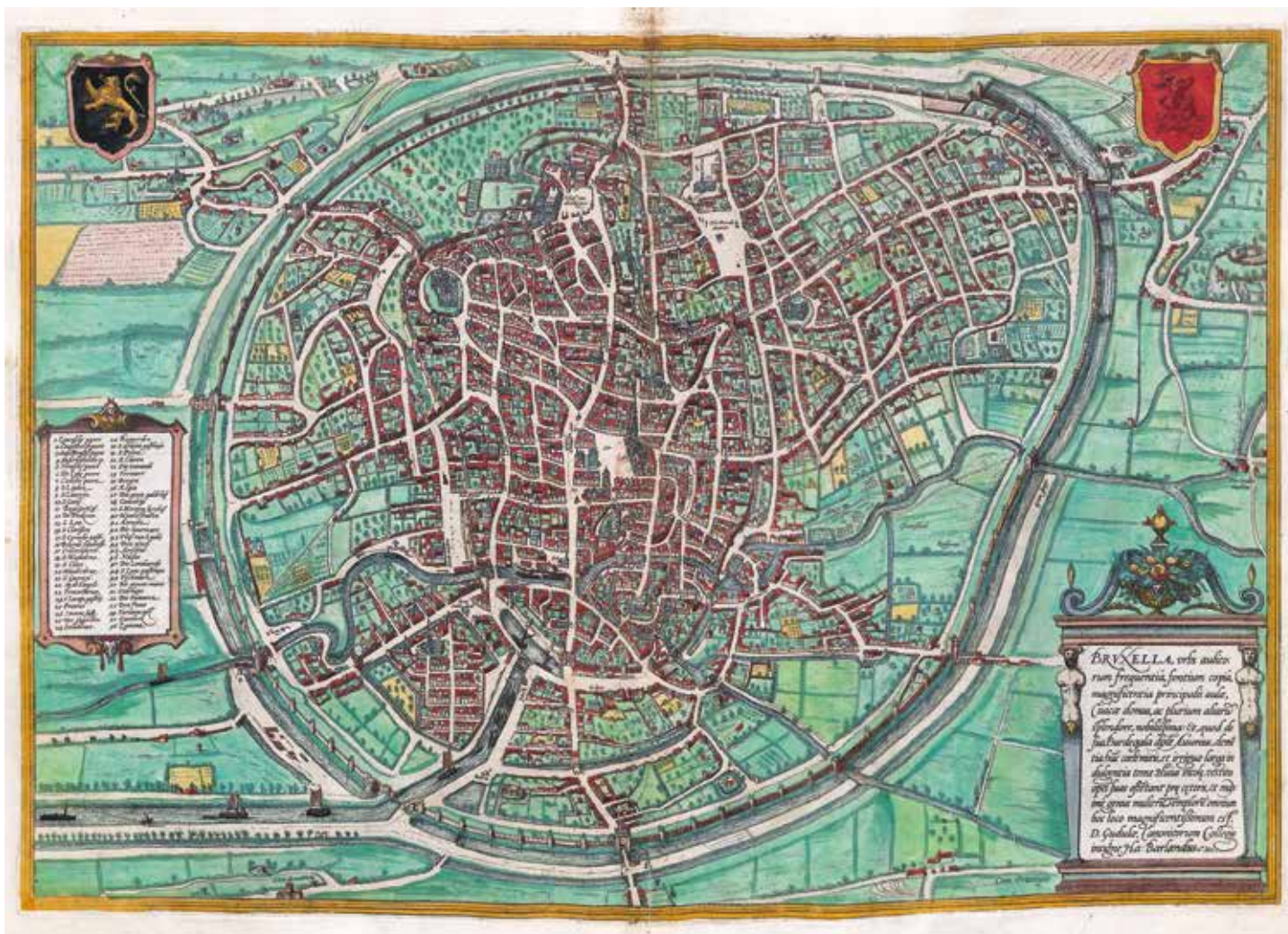
'Alles eigenlijk, hoe de stad eruit ziet, hoe ze gegroeid is, de sporen van het verleden. Vooral het ruimtelijke aspect: Hoe zit de stad in elkaar? Hoe kan de morfologie van de stad begrepen en verklaard worden? Hoe is de stad ontstaan? Juist de stad Brussel zit heel complex in elkaar. Tegenwoordig heeft het de aanblik van een zeer moderne stad, met een paar zeer oude plekjes. Maar het is eigenlijk een heel complexe puzzel, want je kunt niet

zomaar op het zicht zeggen hoe het zit. Je moet altijd achter een hoek gaan kijken, een deur opendoen of een gebouw volledig binnengaan en achter de muur en in de kelders gaan uitzoeken hoe bouwkundige relicten in hun context passen. Dat geldt voor gebouwen, maar ook voor wijken en buurten en de stedenbouwkundige aspecten op een kleinere schaal. Na een extra studie ruimtelijke planning en stedenbouw heb ik vervolgens aan Marc Boone gevraagd of ik een proefschrift zou kunnen schrijven. Daar is die fascinatie voor dat ruimtelijke weer naar boven gekomen. Toen heb ik wel gezegd dat ik niet alleen archiefonderzoek wilde doen maar juist meer van dat ruimtelijke onderzoek en meer van de multidisciplinaire component wilde.'

Wat bedoel je met die multidisciplinaire component?

'Mijn doctoraal proefschrift was in eerste instantie behoorlijk traditioneel: ik heb uren in het archief gezeten, waar ik alle ordonnanties en heel veel rekeningen,

schepenbrieven en cijsregisters heb zitten doorploeteren.¹⁴ Daarnaast heb ik kaartanalyse gedaan, archeologie erbij betrokken, stadsmorfologie ermee geprobeerd te combineren, wat na vierenhalf jaar resulteerde in een proefschrift met een aantal nieuwe ideeën over de middeleeuwse ruimtelijke ontwikkeling van Brussel. Wat specifiek de kartografie betreft, heb ik dankzij een doctoraatsstage, een étude doctorale aan de *École Française de Rome*, geleerd hoe je oude kaarten kan gebruiken voor stadshistorisch onderzoek. De docent daar tekende met de hand oude kaarten en aanzichten over en haalde de elementen eruit die hij voor een specifiek onderzoek nodig had. Ik was altijd gewoon een kaart als een geheel te beschouwen. Ik weet nog dat ik aan het einde van de periode in Rome een beetje in spanning zat, met het idee dat ik iets met die ideeën wilde doen. Ik heb dat idee uiteindelijk gedigitaliseerd. Ik heb een methode ontwikkeld in mijn proefschrift om oude stadsgezichten en stadsplannen volledig digitaal te ver-

3. De plattegrond van Brussel in de stedenatlas van Braun en Hogenberg (Universiteitsbibliotheek Leiden, COLLBN Atlas 45.1).

knippen en thematisch te herklasseren: de digitale thematische deconstructie.⁵ Dat heeft mij enorm veel inzichten opgeleverd, veel meer dan puur tekstueel onderzoek.'

Vertel eens wat meer over de methode van digitale thematische deconstructie?

'In de beginjaren van de eenentwintigste eeuw kwam het historisch GIS op, wat zich veelal op kadastrale kaarten baseerde. Voor mij was het georefereren en vectoriseren van de negentiende-eeuwse perceelplannen van Brussel niet uitvoerbaar binnen het kader van mijn promotie-onderzoek: het was eenvoudigweg te veel werk. Daarbij kwam dat de link tussen negentiende eeuw en de middeleeuwen heel problematisch is voor een grote stad als Brussel, vanwege de complexiteit van de ruimtelijke geschiedenis. Bronnen zijn zeer slecht ontsloten, dus om die link te leggen ben ik me op de oude kaarten beginnen focussen. Ik heb er met mijn neus bovenop gezeten en daar allerlei ele-

menten uitgehaald die nog nooit iemand had gezien.'

'Voor Brussel had ik bijvoorbeeld de plattegrond uit de stedenatlas van Braun en Hogenberg, een stadsplan dat heel duidelijk gemanipuleerd is. Je ziet namelijk een centrale as die in realiteit helemaal niet recht is en die de kaart in twee deelt. Dat is een soort conceptie van een stad. Er zitten echter een heleboel details in die dan juist weer wel heel correct zijn, zoals een minuscule steeg die er vandaag nog is en die voor de rest geen enkel belang heeft. De kartograaf tekende daar correct een kromme steeg, terwijl hij zo'n onbelangrijke steeg ook gewoon als rechte lijn had kunnen tekenen. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor de kaaïen aan de Zenne, die men met het blote oog niet ziet, maar wel tegenkomt door de elementen één voor één uit de kaart te knippen. Zo is te zien waar de rivier ingeperkt was en waar die nog een variabele loop had. Op de plattegrond van Braun en Hogenberg staat trouwens ook de oudste figuratieve

voorstelling van Manneken Pis, een veertiende-eeuwse fontein.'

Heb je de methode ook toegepast op manuscriptkaarten?

'In mijn proefschrift zowel op manuscript, als op gedrukte kaarten: de Van Deventerkaart en de Braun en Hogenbergkaart van Brussel. Na het proefschrift ben ik achtereenvolgens in Gent en Leuven doctor-assistent geworden en hebben studenten masterscripties geschreven, die daarvoor die methode op allerlei kaarten hebben toegepast. Stadsplattegronden, Van Deventerplattegronden, een kaart van het Zoniënwood en het *MAGIS Brugge*-project zijn hierop gebaseerd.⁶ In mijn proefschrift heb ik alles met Photoshop gedaan, toen ik het nog als een soort van lay-outoperatie zag en vanwege de lagenstructuur die de software biedt. Bij *MAGIS Brugge* is dat uitgegroeid naar een poging om dat in een GIS-systeem op te nemen, waardoor het een databank wordt. In dat project hebben we met subsidie van de Vlaamse overheid de eerste

plattegrond van Brugge digitaal verknipt, elk elementje is er echt uitgehaald, en dat is gekoppeld aan een databank waar informatie aangehangen kan worden. Een van de opmerkelijke dingen die daar uitgekomen is, is dat we uit de bronnen weten dat kartograaf Marcus Gerards ongeveer een jaar aan zijn plattegrond van Brugge (ongeveer 2 x 1 meter) heeft gewerkt, terwijl het onze medewerkster meer dan een jaar heeft gekost om alles in het GIS over te tekenen. Zou Marcus Gerards er dag en nacht aan gewerkt hebben? Een nadeel van de methodiek is dat het denkproces zich alleen afspeelt in het hoofd van degene die het daadwerkelijke knipwerk doet, wat weer repercussies kan hebben op de objectiviteit van de benadering. Met lijsten en thematische indeling kan die objectiviteit benadrukt worden.'

Wil je een vergelijkbaar project ook in Amsterdam gaan doen?

'Als er zich studenten voor een master-scriptie aandienen, of zelfs voor een proefschrift, om zo'n applicatie te maken, dan kan dat zeker. Dat hoeft niet alleen met stadsplannen, maar kan ook met andere gedrukte kaarten en manuscriptkaarten. We zijn inmiddels ook begonnen met de analyse van het iconische zestiende-eeuwse vogelperspectief van Cornelis Anthonisz. van Amsterdam. Enkele bouwblokken uit de houtsnede uit 1544 zijn ondertussen versneden en thematisch geïndexeerd.⁷ Met de Van Deventerplattegronden is er nog een extra dimensie, omdat die geometrisch goed aansluiten bij onze normen en ze door hun uniformiteit onderling goed te vergelijken zijn. Op basis van de vergelijking van

die stadsplannen zou je een gemiddelde stad van de Lage Landen uit de zestiende eeuw kunnen uitrekenen: hoeveel procent bebouwing, hoeveel procent open ruimte, ruimte voor wegen, omwalling, water, enzovoort.'

Hoe ziet de inhoud van je aanstelling in Amsterdam eruit?

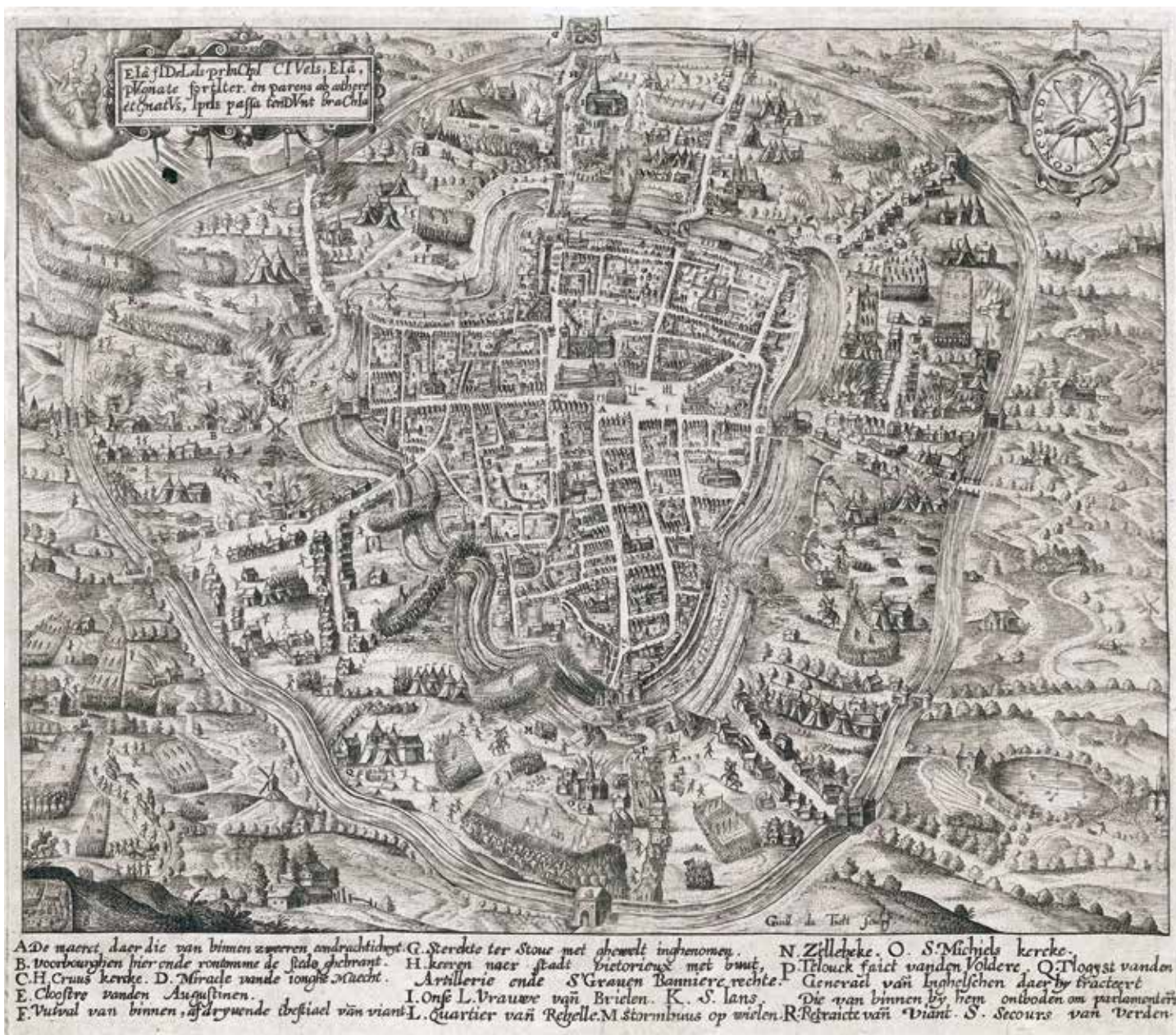
'De aanstelling houdt in dat ik voor twee dagen per week voor de UvA de leerstoel historische kartografie bekleed. In die leerstoel zit de klassieke tweedeling tussen onderwijs en onderzoek, maar eigenlijk is het een driedeling want er is natuurlijk ook een belangrijk deel vergaderen, overleggen, projecten opzetten, lezingen geven, enzovoort. Het eerste jaar is wat mij betreft een verkenning, van alles in Nederland: van de UvA, van Amsterdam, van de mensen, de instellingen, de administraties, de gebruiken, de procedures, enzovoort. Het hooglerarschap is normaal gezien levenslang, maar goed, er is elk jaar een evaluatie en er is nu subsidie voor vijf jaar.'

'Wat de invulling van het takenpakket betreft is er in de eerste plaats het onderwijs. In feite is dit het college dat Peter van der Krogt nu verzorgt. Peter heeft dat zo in de vingers! Vooralsnog geeft Peter de colleges en begeleid ik het werkstuk. Het college heet 'Kaarten en Atlassen als Cultuurdragers'. Het bestaat uit zeven colleges van drie uur, met steeds twee uur college en één uur bekijken van oude kaarten. Daarnaast moeten de studenten een werkstuk maken en trachten we enkele excursies te organiseren. We hebben verder ook plannen om de historische kartografie in de toekomst beter te verankeren en uit te breiden binnen de UvA.'

'De studenten komen van overal; het gaat immers om een keuzevak voor een aantal minors. Er doen nu onder andere studenten geschiedenis, kunstgeschiedenis, geografie en Hebreeuws mee. Om de verschillende achtergronden allemaal te kunnen bedienen ben ik op zoek geweest naar een andere opdracht dan het maken van een kartobibliografie of het maken van een nauwkeurighedsanalyse, wat traditioneel de opdrachten waren. Ik denk dat gevonden te hebben in een van de thematieken die ik zelf in de toekomst hoop te exploreren: de historiekaarten, kaarten met een verhaal. Ik heb de studenten gevraagd om allemaal een kaart, liefst van vóór 1800, te zoeken, waar niet alleen een statisch beeld van een land-

4. Jacob van Deventer, Plattegrond van Amsterdam, c. 1560 (Noord-Hollands Archief, A(492.629.005)073).

5. Guillaume du Tielt, Nieuwskaart van het beleg van Ieper in 1383, 1610 (Stedelijk Museum Ieper, SM 3185).

schap op te zien is maar ook een gebeurtenis op afgebeeld is. Daarover moeten ze hun paper schrijven. Het gaat om het ontwikkelen van een vraagstelling over de relatie tussen de kaart als bron om een landschap voor te stellen en de verwerking van een historische gebeurtenis in dat landschap en op die kaart. Met andere woorden: welke plaats in het kaartbeeld wordt gebruikt voor het weergeven van de historische gebeurtenissen, wordt deze gebeurtenis weergegeven in beeld of tekst en in welke mate worden er elementen uit de gebeurtenis of het landschap weggelaten? De studenten moeten hiervoor één historiekaart vergelijken met twee of meer geografische kaarten van hetzelfde gebied, of meerdere historiekaarten van dezelfde gebeurtenis. Zelf

heb ik onderzoek gedaan naar een belegeringskaart over Ieper.⁸ Zo'n belegering duurde meestal geruime tijd, maar wordt in één kaartbeeld voorgesteld. Daarbij speelt dus de hele problematiek van de scenografie of chronologie, van de selectie van de locaties waarop de sleutelmomenten plaatsvonden en hoe die over het kaartbeeld verspreid zijn.'

In de Jansoniuslezing kondigde je vier aandachtsgebieden aan. Naast historiekaarten waren dat stadsplattegronden, de historische stadsatlassen en wegen op kaarten.

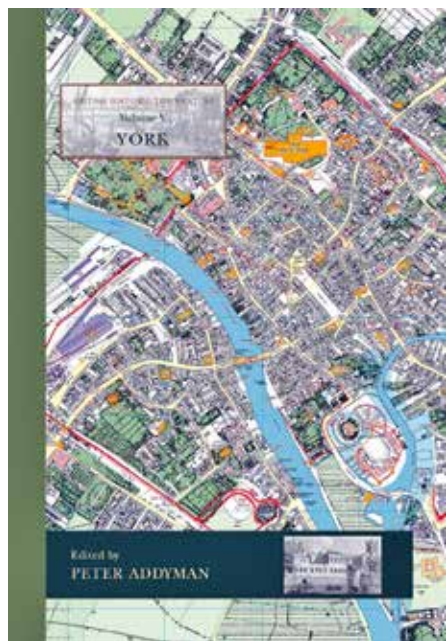
'Met de stadsplattegronden van Jacob van Deventer ben ik heel concreet bezig, samen met Reinout Rutte van de TU Delft. Na de Jansoniuslezing ben ik op

het vliegtuig gestapt naar Madrid om de Van Deventer atlas te bekijken, een hele belevenis. De bedoeling is om alle stadsplattegronden in één boek uit te geven, iets wat nog nooit eerder gedaan is. Bij elke stad willen we een korte reflectie opnemen over de ruimtelijke ontwikkeling tot het ontstaan van de Van Deventer kaart, als eindpunt van de middeleeuwse ruimtelijke ontwikkeling tot de zestiende eeuw. Omdat de Van Deventer kaarten op zo'n gelijkvormige manier van veel verschillende steden zijn gemaakt, vormen ze onderling prachtig vergelijkingsmateriaal. De Spaanse atlas vormt de leidraad, de afbeeldingen die in het verloren derde deel zouden moeten voorkomen worden gereproduceerd van de zich in Nederland bevindende exem-

plaren. Het boek hopen we eind 2017 klaar te hebben.'

'Het onderwerp van de historische stedenatlassen is van oorsprong eigenlijk een Europees project. Het was in de jaren '50 en '60 een naoorlogse Europese gedachte: Europa ligt in puin en we gaan een collectief project doen, omdat we een gedeelde typisch Europese stedelijke cultuur hebben. In elk land werden atlassen gemaakt volgens dezelfde regels, zodat de steden goed te vergelijken zijn. Het probleem was dat de financiering in handen van de landen werd gelegd: in Duitsland heb je nu enkele tientallen stedenatlassen en in België maar één officiële, namelijk? Maaseik! Elk land heeft ze ook in de eigen taal gepubliceerd. Dus die van Tsjechië en Hongarije zien er wel mooi uit, maar de taal vormt een grote barrière. In Münster hebben ze de stedenatlassen allemaal in een databank gezet.

Nederland en België zijn er destijds op ingegaan, maar het is vrij snel gestrand. In Nederland zijn er nog geen tien officiële atlassen verschenen, maar geregeld verschijnen er wel los van elkaar gelijkaardige uitgaven, zoals bij de uitgeverijen Sun en Vantilt. In andere Europese landen is men nog wel bezig. Onlangs zag ik York liggen, net van de pers, en in Kroatië doen ze ook nog wat. In Duitsland, Oostenrijk en Hongarije is nog een meerjarig project aan de gang en Ierland is heel actief. Ik zou het wel leuk vinden om het project weer aan te zwengelen, maar dat krijg ik in mijn eentje niet voor elkaar. Er

6. Peter Addyman (ed.), *British Historic Town Atlas Volume V: York* (2015).

moet echt bereidheid zijn bij instellingen, publiek en subsidieverstrekkers. Probleem bij subsidiegevers is daarbij dat er snel gezegd wordt dat er geen geld voor beschikbaar is, omdat het al eerder is gedaan en dat het niet innovatief is. Het moet vernieuwend zijn, maar tegelijkertijd ook realiseerbaar.'

'Een vierde onderzoeksgebied betreft wegen in het landschap. Voordat ik in Amsterdam aangesteld werd heb ik in Vlaanderen een grote freelancestudie gemaakt over de erfgoedwaarde van wegen, samen met de vzw⁸ Trage Wegen, die zich inzet voor het behoud en de ontsluiting van autoluwe en trage wegen.⁹ Zij zetten zich in om alle oude weggetjes, bijvoorbeeld voor fietsers, te heropenen of open te houden. Dat gaat, net als in de kaartenwereld, met heel veel vrijwilligers die daar fanatiek in hun vrije uurtjes mee bezig zijn. In Nederland is in 2005 een proefschrift over doorgaande wegen verschenen van Frits Horsten.¹⁰ Hij heeft ook als klankbord gefungeerd bij deze studie. Spoor- en vaarwegen zouden hier ook onder kunnen vallen, maar in de Vlaamse studie ging het exclusief over wegen voor niet-gemotoriseerd transport over land in de pre-industriële periode. We hebben de grens gelegd rond 1900, wanneer het gemotoriseerd verkeer en het treinverkeer opkwamen, en er een volledig nieuw wegennet ontstond. Ik heb me daarbij met name beziggehouden met het maken van een typologie van soorten wegen in het verleden, terwijl mijn projectpartner zich vooral richtte op het opstellen van methodieken om de erfgoedwaarde van een oude weg te bepalen om ze daarmee als erfgoed te beschermen. Oude kaarten waren een belangrijke bron bij dit onderzoek. Er zijn nu nog geen concrete stappen genomen om met dit thema verder te gaan, maar het zou leuk zijn als we een soort historische Google Maps op basis van die oude wegen zouden kunnen maken.'

Hoe zie je jezelf als opvolger van Koeman en Schilder?

'Het klinkt misschien als een bekentenis, maar ik ben heel beïnvloedbaar. Daarmee bedoel ik dat ik altijd veel oppik van wat ik lees en hoor en daardoor ook veel zaken van voorgangers overneem. Koeman heeft zich natuurlijk ook al met de stadsplattegronden van Van Deventer beziggehouden en Günter Schilder heeft zijn specialisme weer op andere vlakken. Maar door alleen al met hem te praten en publicaties van hem te lezen leer ik ont-

zettend veel. Peter van der Krogt moet in die traditie zeker ook vermeld worden. Met hem werk ik het meeste samen, ook daar steek ik veel van op. Aan de andere kant kom ik zelf uit een andere traditie, waardoor er een soort vermenging ontstaat. Tot op heden heb ik kaarten altijd gebruikt om iets over het landschap te weten te komen of te leren begrijpen. Ik ben me ervan bewust dat ik ook meer moet benadrukken dat de kaart een studieobject op zichzelf kan zijn. Daar heb ik wel tijd voor nodig. Het moeilijke is dat ik in de beperkte tijd veel moet kunnen bestrijken. Als er iemand langskomt die een specifiek onderzoek wil doen of een tentoonstelling wil maken, dan moet ik daar wel in mee kunnen gaan.'

Je hebt gezegd dat je er niet alleen voor de kaartencollectie van de UvA bent. Hoe wil je andere collecties bij je onderwijs en onderzoek betrekken?

'Ik heb inderdaad aangegeven dat ik graag bij alle collecties eens op bezoek ga, maar dat is om praktische reden nog niet echt van de grond gekomen. Maar ik hoop dat wel nog te doen om zo een blik te krijgen op wat er allemaal aanwezig is en wat daarmee gedaan kan worden. De beheerders instellingen hebben allemaal primair een zorgende functie, maar ik denk dat zij ook willen dat er iets met hun materialen gebeurt. Als ik daar een bescheiden rol in kan spelen, door studenten of onderzoekers over te halen iets te doen dan wil ik dat zeker graag doen. We zitten natuurlijk met een klein vakgebied. Ik heb voor het jaarboek van de Stichting Archiefpublicaties een overzicht gemaakt waarvoor ik de serie "Kaartencollecties in Nederland" uit *Caert-Thresoor* heb gebruikt.¹¹ Als je die aantallen kaarten in alleen al de daar behandelde collecties optelt, komt het totaal boven een miljoen kaarten uit. Zoveel oude kaarten waar iets mee gedaan kan worden!'

'Wat ik betreurt is dat voor studenten de tijd om onderzoek te doen beperkt is. Voor een masterscriptie hebben studenten aan de UvA slechts zes maanden, waardoor er eigenlijk geen tijd is om fouten te maken. Terwijl fouten maken en opnieuw beginnen eigenlijk inherent is aan het onderzoeksproces. Ik moet wennen aan de nieuwe omgeving en structuur in Amsterdam die net weer wat anders is dan ik in Vlaanderen gewoon ben. Het is mijn opdracht studenten te bereiken en ze te leren wat ze met oude kaarten kunnen doen, en dan niet enkel

7. Bram Vannieuwenhuyze tijdens zijn oratie in de Aula van de Universiteit van Amsterdam (foto: Gijs Boink, 23 september 2016)

met alleen de kaarten in de collecties van de UvA. Misschien kan ik in contact treden met kaartconservatoren in Nederland om te vragen wat zij aan lacunes in kennis ervaren en aan onderzoekswensen hebben. Digitalisering en digitaal werken biedt veel nieuwe mogelijkheden, zoals het virtueel bij elkaar brengen van kaarten die afgezonderd zijn van bijbehorende archiefstukken.'

Ten slotte, wat doe je naast je werk aan de UvA?

'Tot september 2016 had ik een tijdelijke opdracht aan de Universiteit Gent voor twee dagen in de week, ter vervanging, waar ik geschiedenis en religieuze geschiedenis van de middeleeuwen, historische iconografie en historische antropologie doceerde. In die zin ben ik eigenlijk wel een atypische bijzonder hoogleraar. Meestal is dat iemand die al ergens zijn sporen heeft verdiend of die al ergens werkt en dan voor enkele dagen gedetacheerd wordt of een of twee dagen in de week wordt vrijgesteld. In mijn geval is dat omgekeerd: ik moet hier altijd iets anders naast doen. Voordat ik hoogleraar werd werkte ik voornamelijk op freelancebasis. Vanaf september moest ik uitkijken naar een ander halfijds mandaat. Het Van Deventerboek is deels op freelancebasis en in Brugge werk ik nog mee aan het *MAGIS Brugge*-project. Ik ben wel bezig, maar er zijn ook momenten dat het wel rustiger wordt of dat er even niets concreets naast mijn baan in Amsterdam is. Daarnaast is er natuurlijk mijn fami-

liaal en sociaal leven in België, één van de redenen waarom ik niet zomaar naar Amsterdam kan verhuizen.'

Literatuur

- Horsten, Frits. 2005. *Doorgaande wegen in Nederland, 16e tot 19e eeuw. Een historische wegenatlas*. Amsterdam: Aksant.
- Vannieuwenhuyze, Bram. 2002. *"Allen dengen die in der stad dienste sijn": een overzicht van de stedelijke openbare ambten en diensten in het laatmiddeleeuwse Brussel 1229-1477*. Gent: Universiteit Gent [masterscriptie].
- Vannieuwenhuyze, Bram. 2008. *Brussel, de ontwikkeling van een middeleeuwse stedelijke ruimte*. Gent: Universiteit Gent [proefschrift].
- Vannieuwenhuyze, Bram. 2015. 'Reading History Maps: The Siege of Ypres in 1383 mapped by Guillaume du Tiel'. In: *Quaerendo* 45 (2015): 292-321.
- Vannieuwenhuyze, Bram. 2016a. 'Kaarten op het kruispunt'. In: Marc Hamelers, Marc Carnier, Patricia Alkoven & Rink Kruk (red.), *Cartografie. Visie op de kaart*. 's-Gravenhage: Stichting Archiefpublicaties [S@P Jaarboek 15]: 13-22.
- Vannieuwenhuyze, Bram. 2016b. *Geschud, maar nog niet gelegd. Oude kaarten, vergeten verhalen, nieuwe perspectieven*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. [http://cf.bc.uva.nl/download/oraties/Oraties_2016/Vannieuwenhuyze_Bram.pdf]
- Vannieuwenhuyze Bram & Vernackt Elien. 2014. 'The Digital Thematic Deconstruction of Historic Town Views and Maps'. In: Katrien Lichtert, Jan Dumolyn & Maximiliaan P.J. Martens (ed.), *Portraits of the City. Representing Urban Space in Later Medieval and Early*

Modern Europe. Turnhout: Brepols [Studies of European Urban History (1100-1800) 31]: 9-31.

Vernack, Elien, An Heirman & Bram Vannieuwenhuyze. 2014. 'MAGIS Brugge: van zestiende-eeuwse vogelvluchtplan tot stadshistorische databank.' In: *Caert-Thresoor* 33 (2014), 2: 55-61.

Noten

1. <http://www.uva.nl/nieuws-agenda/nieuws/uva-nieuws/content/hoogleraarsbenoemingen/2015/05/bram-vannieuwenhuyze-bijzonder-hoogleraar-historische-cartografie.html>
2. Vannieuwenhuyze 2016b *Geschud, maar nog niet gelegd*.
3. Vannieuwenhuyze 2002.
4. Vannieuwenhuyze 2008.
5. Vannieuwenhuyze & Vernack 2014.
6. Vernack, Heirman & Vannieuwenhuyze 2014.
7. Vannieuwenhuyze 2016b *Geschud, maar nog niet gelegd*, blz. 10.
8. Vannieuwenhuyze 2015.
9. Vzw = vereniging zonder winstoogmerk.
10. Horsten 2005.
11. Vannieuwenhuyze 2016a 'Kaarten op het kruispunt'.

Summary

'I am very influenceable'. Interview with Bram Vannieuwenhuyze / Gijs Boink & Martijn Storms

Since 1 September 2015 Bram Vannieuwenhuyze has been professor, by special appointment, of the history of cartography at the University of Amsterdam. On 18 March 2016 we interviewed the new professor, on the condition to publish it after his inaugural lecture that took place at 23 September 2016. Bram Vannieuwenhuyze was born in the Brussels suburb of Anderlecht. There his fascination for the relation between city and countryside grew. At Ghent University he graduated with a thesis on medieval Brussels. In 2008 he received his doctoral degree on a thesis on the spatial development of Brussels. As part of his PhD he developed a method of 'digital thematic deconstruction' for old maps. His weekly sixteen hour appointment in Amsterdam is a combination of education and research projects. In collaboration with Peter van der Krogt he gives lecture series on maps and atlases. His own in-progress research projects include a book on Jacob van Deventer's town plans, historical town atlases, history maps, and historical roads in the landscape. Succeeding Günter Schilder, Vannieuwenhuyze admits he is very influenceable. Only by talking with his predecessor and others and reading his works, the landscape-historical approach of Vannieuwenhuyze merges with more map-historical approaches in which the map is an object of study in itself. Furthermore, Vannieuwenhuyze stresses the importance of cataloguing and digitising of map collections.

Van 1904 tot 1909 vervaardigden twee Arubaanse neven, Hensie en Johan Beaujon, met bescheiden middelen een grootschalige kaartserie 1:2.500 van Aruba in 75 bladen (met register), die we als voorloper van de kadastrale kartering van het eiland moeten beschouwen. Deze bijdrage behandelt de voorgeschiedenis, productie en gebruik van deze kaartserie.

Voorgeschiedenis

In 1494 werden de nieuw ontdekte landen bij het Verdrag van Tordesillas door Paus Alexander VI verdeeld tussen Spanje en Portugal. Hierbij kwamen de landen en eilanden in Amerika – met uitzondering van Brazilië – toe aan Spanje. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568–1648) konden de Nederlanden geen producten, onder andere zout, uit landen van het Iberisch Schiereiland, invoeren. Dit had tot gevolg dat zij op zoek gingen naar manieren om het land van deze waren te voorzien en zo kwam de kaapvaart tot leven. In 1623 – twee jaar na het Twaalfjarig Bestand – werd de West-Indische Compagnie, afgekort de WIC, opgericht. Uit een brief van het bestuur van de WIC aan Piet Hein, waarin men onder andere leest: "dat sij inde laatstgehoudene Vergaderinge van de Negenthien, besloten hadden, omme wederom de Compagnie ten besten, ende tot afbreuck der Spaignaerden een groot aental Schepen" kan men opmaken dat een van de prioriteiten van de WIC was de schepen van de Spanjaarden te kapen en, via de *conquête*, feitelijk delen van de gebieden van Spanje en Portugal in de Nieuwe Wereld in bezit te nemen. In 1634 veroverde Johan van Walbeeck Curaçao op de Spanjaarden. Uit vrees dat de Spanjaarden vanuit Aruba of Bonaire Curaçao zouden trachten te heroveren, werden ook deze eilanden in 1636 in bezit genomen door de WIC. Het bestuur

Ing. V.L. Frank, volgde zijn opleiding op de H.T.S. in Utrecht. Hij is gepensioneerd Directeur van de Dienst Landmeetkunde en Vastgoedregistratie (Kadaster) op Aruba.

De eerste grootschalige landkaart van Aruba en haar gebruik

van de eilanden werd op Curaçao gevestigd. Terwijl Curaçao gebruikt werd als depot voor de handel die de WIC voerde, mochten de andere eilanden geen handel drijven. Curaçao werd bevolkt door ambtenaren van de WIC en om in hun levensonderhoud te voorzien werden enige grote plantages uitgegeven die door uit Afrika ingevoerde slaven werden bewerkt. Aruba werd, in navolging van de Spanjaarden, gebruikt als *rancho* voor het houden van klein vee, het fokken van paarden en het kappen van brazilshout of pernambukhout. De autochtone bevolking werd toegestaan om een stuk grond te gebruiken voor hun levensonderhoud en het houden van een beperkt aantal klein vee.

Behalve de Commandeur en enige ruiters mocht niemand zich vestigen op Aruba. Pas in 1754 kreeg een particulier vergunning op Aruba te gaan wonen. Daarbij bleef het, omdat er snel daarna een vestigingsstop kwam. Pas na de opheffing van de Compagnie in 1792 waarbij deze eilanden aan de Staten Generaal vervielen, werden weer particulieren tot het eiland toegelaten; die vestigden zich eerst aan de Commandeursbaai maar later vooral aan de Paardenbaai.

Van 1804 tot 1816 was – met enige tussenpozen – Aruba onder Engels bewind. Ook door de Engelsen werden gronden bij vergunning uitgegeven.

Opbloei van Aruba

Pas na het vinden van goud op Aruba in 1824 begon het eiland tot bloei te komen (zie ook Renkema 2009). Om in het onderhoud van de nieuwe inwoners te kunnen voorzien werden stukken grond uitgegeven in de vorm van concessies. Deze concessies kregen het karakter van feodale overerfelijke en vervreemdbare (loyale W.I.)¹ eigendommen. Het uitgeven van concessies duurde van 1838 tot en met 1877. Na 1877 werden gronden alleen nog in huur uitgegeven, op basis van per-

soonlijke overeenkomsten. Ook werden gronden uitgegeven als vergunning voor huizenbouw. Een dergelijk vergunning of *permit* gaf de aanvrager toestemming om een huis – meestal een strohut (*cas di torto*) met bepleisterde lemen wanden – "te bouwen en hiervoor 20 vierkante ellen grond in te nemen". Bij latere *Nieuwe permitten* mochten de vergunninghouders 100 vierkante ellen nemen. Voor een verhandeling over de geschiedenis van deze rechten, wordt verwezen naar de scriptie van Prins (1955).

Voor de uitgifte werd een concessie opgemeten en genummerd en voorzien van een naam die de concessie kon identificeren. De metingen werden wel opgetekend in een boek, maar werden niet in kaart gebracht. De concessies werden ook met hun datum van uitgifte, doorlopende nummer, grootte en naam van de concessiehouder in het *Register der bij Concessiën afgestane Gronden*² ingeschreven. Men kan dit register beschouwen als een combinatie van de legger en het percelenregister van de latere handmatig bijgehouden registers van de Hypotheekbewaring. Overdracht van het concessierecht hoefde niet voor een notaris te geschieden. De overdracht van een concessie ging op een zeer eenvoudige en gemakkelijke wijze. In het register werd de naam van de oude concessiehouder doorgesluisd en de naam van de nieuwe ingeschreven, met vermelding van de datum van overdracht. Pas na invoering van het Burgerlijk Wetboek (BW) van Curaçao in 1869 werd een notariële akte vereist, hoewel het concessierecht niet in het BW van Curaçao werd opgenomen als een zakelijk recht. Voor een periode werd zelf een dubbele boekhouding bijgehouden, omdat zowel het concessieregister als de volgens het BW vereiste registers van de Hypotheekbewaring werden bijgehouden. Bij Gouvernements Besluit van 24 december 1924, in werking getreden op 1 januari 1925, werden alle concessies en

Vivienno Frank

oude permitten tot eigendom, volgens de regels van het BW, verheven. De overheid had voordien geen goede kijk op het gebruik van de gronden. Vele concessiehouders namen meer gronden in gebruik dan er in principe aan hen werden afgestaan. Om in de toekomst hierop enige controle te kunnen uitoefenen besloot het koloniale bestuur in de eerste decennia van de twintigste eeuw om alle gronden van de overheid te inventariseren en in kaart te brengen.

De grootschalige opname

In het begin van de vorige eeuw (vermoedelijk in 1904) werd aan de heren Richard Johannes *Hensie* Beaujon (1883-1959) en Richard Johannes *Johan* Beaujon (1879-1970, zie afbeelding 1), beide kleinkinderen van Richard Johannes Beaujon (1829-1869) en dus neven van elkaar, de opdracht gegeven om alle domeingronden op te nemen en hiervan een kaart op de schaal van 1:2.500 met een bijgaand register te vervaardigen. Het is niet te achterhalen welke opleiding, als er überhaupt al een was op dit eiland, deze heren hadden. Waarschijnlijk werd de opdracht aan hen gegeven omdat zij autodidact waren en kennis van de wis-kunde hadden. In die tijd waren er geen goede wegen op het eiland, wat hun werk extra bemoeilijkte. Op basis van gesprekken met de heer Johan Beaujon in de jaren zestig mag worden aangenomen dat de boussole (zie afbeelding 2) en de meetketting als instrumenten werden gebruikt. Bij uitgifte van de concessies werden deze als gesloten polygonen opgemeten, maar op basis van die gesprekken kon men aannemen dat zij naast deze methode ook die van richting en afstand hadden gebruikt. Hun werk is bewonderenswaardig als men bij vergelijking met de latere grootschalige basiskaart, in 1960 via luchtfotogrammetrie vervaardigd, ziet hoe de vormen en grootte der percelen nagenoeg overeenkomen.

De Beaujons begonnen met het verkennen van een driehoeksnet en kozen als driehoekspunten heuveltoppen of hooggelegen plateaus, zoals Anaboei (DP1), Alto Vista (DP4), Sero Kristal (DP7), Jamanota (DP12) en andere; in totaal twintig punten. Dit net werd niet direct verzekerd, maar werd later door luitenant Lens verzekerd, gemeten, berekend en gebruikt voor de opnamen voor de topografische kaart, bekend als de Werbatakaart, die in 1913 uitgegeven werd. De details voor deze topografische kaart werden

1. Richard J. *Johan* Beaujon als loods (bron: kleinkind Jeens Beaujon)

2. Het bij de opname gebruikte Boussole instrument (bron: Jeens Beaujon)

opgenomen door de opnemer Willem August Jonckheer jr. uit Curaçao die een leerling was van Johannes Valentin Dominicus Werbata, een militaire topograaf uit Nederlands-Indië die naar Curaçao werd gehaald om de eilanden van het toenmalige Nederlands-West-Indië in kaart te brengen (Van der Krogt 2005). Er is nergens te achterhalen, noch in het archief van Curaçao, nog in dat van Aruba

dat de heer Werbata ooit Aruba heeft bezocht. Bij het vervaardigen van de topografische kaart heeft Jonckheer gretig gebruik gemaakt van de opnamen van de twee Beaujons om de grenzen, lees afscheidingen, tussen de landerijen in te tekenen. Dit is te lezen uit zijn journaal opgetekend op 30 juni 1909 waaruit valt op te maken dat de grootschalige kaart al in dat jaar af was (zie afbeelding 4).

3. Hedendaagse kaart van Aruba uit de *Grote Bosatlas* ter oriëntatie.. Met dank aan Noordhoff Uitgevers B.V.

Hoe het reken- en tekenwerk gedaan werd is jammer genoeg niet meer met zekerheid te achterhalen. Helaas is dit onderwerp nooit ter sprake gekomen tijdens de gesprekken met Johan Beaujon. De opnamen geschieden volgens de methode van richting en afstand. En hiervoor zijn diverse methodes en hulpmiddelen om ze in kaart te brengen; onder andere met gebruik van de roltransporteur.

De Domeinkaart

De op basis van de triangulatie getekende Domeinkaart bestaat uit vijfenzeventig bladen (zie afbeelding 5), genummerd van I tot en met LXXV. Op de kaart zijn de *percelen* doorlopend genummerd, beginnende met 1. Helaas is deze nummering niet identiek met de nummers waaronder de concessies werden afgestaan; het kon ook niet anders want er waren concessiehouders die, in de tijd van de opnamen, naast hun concessie ook grond in huur hadden en er was geen fysieke scheiding tussen de twee. De samenstellers hebben zich niet gehouden aan de oorspronkelijke vorm en grootte van de uitgegeven concessies maar gingen uit van de grenzen in het terrein. Ook de Oude en Nieuwe Permitten (vergunningen voor huizenbouw) werden

genummerd en wanneer er twijfel bestond of een perceel een OP of NP betrof, werd dit aangegeven door het al of niet intekenen van een kruis in het perceel. Helaas werd de bebouwde kom van Oranjestad niet meegenomen in de serie (zie afbeelding 6), waarschijnlijk omdat hier wel gronden in eigendom waren en de opdracht in casu zich niet tot daartoe uitstreckte.

Naast de kaart werd ook een inventarisatie opgemaakt en vastgelegd in de *Register der in kaart gebrachte gronden*. In principe zou de lijst per blad worden ingericht. Hiervan is eigenlijk afgeweken, want aan het einde van de lijst vindt men nog enig vervolg op de bladen. De inhoud van de lijst per bladnummer is als volgt:

- het nummer waaronder het object op het blad is aangegeven;
- het concessie- en/of huurnummer waaronder het object werd uitgegeven;
- de grootte van het opgemeten object;
- de grootte van de concessie bij uitgifte;
- het verschil in grootte;
- de naam van de concessiehouder of huurder op het moment van de opname;
- eventuele op- of aanmerkingen.

De kaart werd voltooid in 1909 en is getekend op gelijmd linnen als tekeningdra-

ger. Helaas werd de stadskom Oranjestad niet opgenomen en zijn de oorspronkelijke opnamegegevens niet te achterhalen. Zo blijft het een geheim hoe o.a. de grootte van de bladen berekend werd. Volgens Johan Beaujon zouden deze stukken in het archief van de Dienst Domeinbeheer bewaard zijn. Deze dienst is verschillende keren verhuisd en deze gegevens zijn, door erge onwetendheid, vermoedelijk bij de opruiming weggegooid en wel op de vuilnisstortplaats. Aan het einde werkte - waarschijnlijk, omdat dit niet te achterhalen is - alleen Hensie Beaujon aan de kaart omdat Johan Beaujon benoemd werd tot Havenmeester en loods op Aruba. Het was in die tijd heel normaal dat een ambtenaar diverse functies uitvoerde; zo kon een Hypotheekbewaarder tevens als notaris fungeren. In het journaal van de waarnemend Gezaghebber Samuel B. van den Broek leest men de aantekening onder datum 20 december 1908: "Door den loods R.J. Beaujon is heden den voorgeschreven eed in handen van den Gezaghebber afgelegd". Hensie Beaujon werd later Directeur van de Dienst Landbouw, Visserij en Watervoorziening.

Gebruik van de kaart

In de beginjaren van de vorige eeuw had de Kolonie Curaçao en Onderhorigheden nog geen Kadaster. Alle gronden op Aruba waren toch eigendom van de overheid; met andere woorden, het waren allemaal domeingronden. De kaart kreeg dan ook gauw de naam Domeinkaart en werd door de Dienst Domeinbeheer gebruikt als werkplan om de nieuwe door de overheid in huur of erfpacht afgestane gronden te registreren. Er werden na 1877 geen *concessiën* meer uitgegeven. Ook werd de kaart gebruikt om aan de Districtmeesters³ en de bij de Dienst Domeinbeheer aangestelde boswachters instructies te geven om toezicht te houden teneinde usurpatie van overheidsgronden te voorkomen. Dit gebeurde wel eens, zowel voor als na de komst van de kaart. Zo leest men in een brief van *Het Bestuur van Aruba* aan de Districtmeester, dd. 17 oktober 1911, nummer 131 en getekend door Gezaghebber Hendrik J. Beaujon, onder andere het volgende: "Met referte aan den mondelingen onderhoud, dien ik Zaterdag, met U had, heb ik de eer Uw edelgestrenge hierbij te doen toekomen rooibrief No.104 betreffende het stuk terrein groot 2.14 HA aan [de naam wordt door schrijver verzwegen] in het 3^e district afgestaan.

4. Detail uit het dagjournaal van opnemer W.A. Jonckheer jr van 30 juni 1909.

GEMETEN HELLINGSHOEK.		INDEX-CORRECTIE	
W. K. R.	W. K. L.		
Voor de meting		min.	
Na de meting		min.	

Journal der verrichtingen over de maand Juni 1909

1 t/m 21 Lee Meetboek n:o 2 (Eiland Curaçao)

22 Aankomst te Aruba.

23 Aangemeld bij den Gezaghebber.

24 Overname van teekeningen uit de Domeinkaarten.

25 Verkenning van de Concessie van Westpunt, 2 N:o 2, 4 en 5 bewilt.

26 Overname van teekeningen uit de Domeinkaarten.

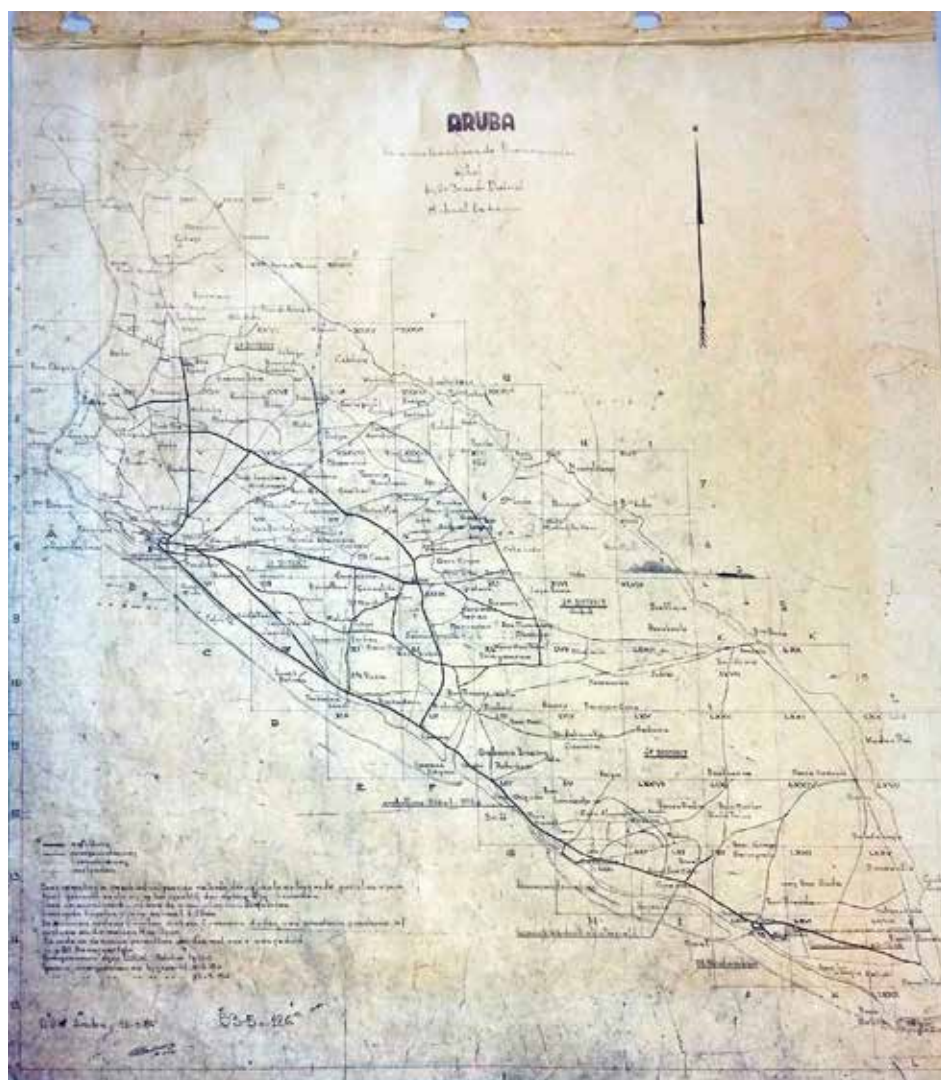
27 Zondag.

28 Verkenning in de buurt van Mandab + Bababa. 2 N:o 2.

29 Instructie van de Gezaghebber.

30 Verkenning in de Oubtroten van Cuiet + Calab. 2 N:o 2.

Aruba, Juni 30/1909
De Opnemer
W.A. Jonckheer jr

5. Overzichts- of verzamelblad 1:40.000 van de Domeinkaartserie 1:2.500

Daar mij vermeld wordt, dat deze heer voornemens is meer terrein in te nemen, dan hem toekomt, verzoek ik U hiertegen sterk te waken en elken daad van eigen richting van dien heer tegen te gaan. Zoo noodig kunt U het terrein verifiëren en zoo veel mogelijk overeenkomstig den rooibrief aanwijzen.

De verificatie en aanwijzing wensch ik in tegenwoordigheid van een of meer boschwachters te doen plaats hebben, zoodat ze ten allen tijde, niet alleen de uitgestrektheid, maar vooral ook de hoekpunten van het terrein kunnen controleeren. [...]

Mochten er bij de uitvoering van deze opdracht moeilijkheden voordoen, dan ben ik bereid, zoo mogelijk bij het verifiëren zelfs tegenwoordig te zijn".

In 1869 werd het *Burgerlijk Wetboek van Curaçao en Onderhorigheden* ingevoerd en daarmee ook de Hypotheekbewaring met haar verplicht te houden registers. Alle rechtshandelingen met

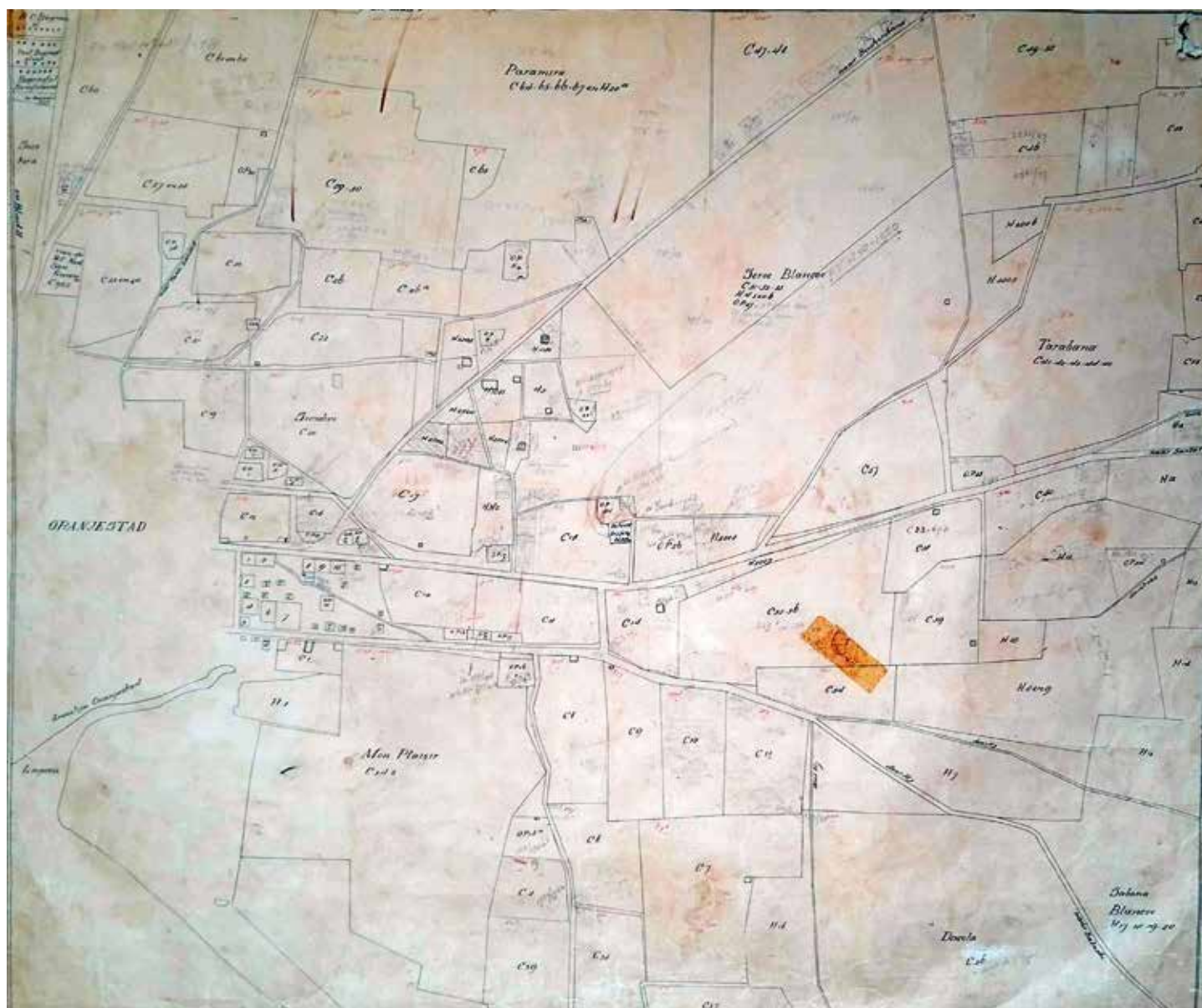
betrekking tot rechten op onroerend goed moesten sedertdien dan ook via een authentieke akte gebeuren. Toch werd soms inbreuk gemaakt tegen deze regel; in casu bij een rechtshandeling van dading in verband met onroerend goed. Het is best mogelijk dat de overheid hier niet zo streng de hand aan hield, want alle gronden waren toch haar eigendom. Men leest in een *Beschikking van Het Bestuur van Aruba*, met kopie aan de Districtmeester van het 3de district, dd. 12 Juni 1913, No. 30 en getekend door de Gezaghebber, dat deze toestemming geeft voor een grenscorrectie. Dat er hier sprake is van krommingen en inhammen, wijst op usurpatie omdat de oorspronkelijke peilingen het figuur van een rechthoekig vierhoek aangeven; dus er werd bij het omheinen van de concessie gesjoemeld met de grenzen. Dat gebeurde vermoedelijk omdat de concessiehouders zich behalve met landbouw ook met veeteelt bezig hielden en hiervoor extra grond innamen. Het concessierecht

werd soms na de uitgifte, maar vóór de opnamen voor de kaart overgedragen en bij de overdracht werden de fysieke vorm en grootte zoals op het terrein aangehouden. De grootte van de concessie in casu groeide uit van 3,6 ha tot 7 ha.

Invoering van het Kadaster

In 1938 zag de overheid, door de snelle ontwikkeling van de eilanden Curaçao en Aruba, de noodzaak in om het instituut van het Kadaster op de eilanden in te voeren. Door de Tweede Wereldoorlog konden geen geodeten uit Nederland aangetrokken worden, zodat pas na de oorlog een begin kon worden gemaakt met de kadastrering. De dienst hield zich in de oorlogsjaren voornamelijk bezig met het meten van delen van gronden voor overdracht; de zogenaamde *kadastrale meetbrieven*, daar de wet voorschreef dat geen delen van gronden overgedragen mochten worden dan nadat het over te dragen object een eigen identiteit had gekregen. Het Kadaster had geen kaarten om als basis voor haar werkzaamheden te gebruiken. De originele domeinkaart werd van de Dienst Domeinbeheer geleend en het Kadaster maakte gretig gebruik hiervan om een handmatig kopie – via de lichtbak – op geschept papier te maken en de concessienummers werden hierop in rode cijfers bijgeschreven. Bij gebrek aan betere kaarten werd deze kopie gebruikt als werkplan door de landmeetkundige dienst van het Kadaster. Hierop werden de latere metingen in potlood bijgetekend. Bij de kadastrering ging men uit van de grootte en vorm van de percelen zoals deze op de domeinkaart en in de lijst zijn aangegeven; het terugbrengen van de concessies tot hun oorspronkelijke vorm en grootte zou immers een bijna onmogelijke taak zijn en het werkte alleen maar vetragend. De eigenaars zouden bij discrepanties tussen de gegevens toch een beroep doen op verjaring. De stadskom Oranjestad werd terrestrisch gemeten en voor de kadastrering van de buitendistricten werd als basis, door middel van luchtkartering, de grootschalige kaart van 1960 vervaardigd; gedeeltelijk op de schalen 1:1.000 voor dichtbebouwde en 1:2.000 voor meer landelijke gebieden.

Het ligt voor de hand dat de ambtenaren belast met de kadastrering dankbaar waren voor het bestaan van de domeinkaart, die hen waardevolle gegevens verschaftte en hun werk nogal verlichtte.

6. Kopie van het blad No. I in gebruik op het kadasterkantoor Aruba (originele grootte: 750 x 403 mm)

Literatuur:

- Krogt, Peter van der. 2005. J.V.D. Werbata, een topograaf uit Oost-Indië, karteert in West-Indië. In: *Caert-Thresoor*, vol 24-1, pp 3-13.
- Prins, E.J. 1955. *Ontstaan en Overzicht van de Rechten op de gronden op Aruba*. Ingenieurscriptie TU Delft.
- Renkema, Wim. 2009. Het ontstaan van de eerste overzichtskaart van Aruba (1820-1828). In: *Caert-Thresoor*, vol.28, pp 65-70.
- Renkema, Wim. 2016. *Kaarten van de Nederlandse Antillen*. Explokaart serie no 16. Leiden: Brill.

Noten:

1. Vóór de opheffing van de WIC werden op Curaçao landen als plantages uitgegeven. Men kan de plantagehouder beschouwen als leenman van de compagnie die verplichtingen had jegens haar. De woorden "loyale WI" werden lang na opheffing van de compagnie gebruikt om aan

- te geven dat de gronden niet door aankoop in eigendom werden verkregen en drukten uit, dat men over de grootst mogelijke rechten beschikte, die men onder de compagnie kon verwerven. Bij MB. van 12 december 1924, in werking getreden op 1 januari 1925, werden de concessies en vergunningen tot eigendom in de zin van het Burgerlijk Wetboek verheven. Voordien was de staat blote eigenaar van alle gronden.
2. Dit register berust bij het Kadaster – een afdeling van de Dienst Landmeetkunde en Vastgoedregistratie – en wordt nu en dan bij onderzoek nog geraadpleegd.
3. Aruba was verdeeld in Districten – thans vier – en elk district was onder toezicht van een Districtmeester die direct onder de Gezaghebber (in die tijd bestuurder van het eiland) ressorteerde. Later werd de districtmeester afgeschaft en kwamen de boswachters die in dienst waren van de Dienst Domeinbeheer.

Summary

The first large-scale map of Aruba and its use / Vivienno Frank

When under control of the Dutch West India Company the island of Aruba was not permitted for settlement, as it was reserved for ranching. After transfer to Dutch administration, colonization started in the nineteenth century, especially when gold was discovered in the 1820s, which initiated a boom period. The government granted land as feudal hereditary concessions to the colonists, so that they could become self-sufficient. Although each concession was surveyed, no maps were made at the time. In the beginning of the twentieth century the government realized the need for maps and had all land grants, as they were used, surveyed and mapped out by Hensie and Johan Beaujon. The resulting map series 1:2.500, named the 'Domain map', was used by government departments for taxes, land use administration, spatial planning and many other purposes.

Atlas Tytel-Print collectie Van Loon

Een schenking voor de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam

Na een periode van verkenning en voorbereiding hebben ir. Gerard M.L. van Loon uit Antwerpen en de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam (BC) enige tijd geleden een overeenkomst gesloten ter zake van de schenking van een omvangrijke collectie titelpagina's van atlassen uit de zestiende tot en met de achttiende eeuw. Gerard van Loon is al zijn leven lang geïnteresseerd in historische kartografie en alles wat daarmee te maken heeft. Zijn prachtige en aansprekend gedecoreerde huis getuigt daarvan: de wanden zijn bedekt met kaarten. Atlassen verzamelen ligt in het verlengde daarvan misschien voor de hand, maar het is nog al begroterlijk en ook de ruimte die ze in kunnen nemen kan snel heel omvangrijk worden. Van Loon richtte zich op een heel apart onderdeel van de handel in oude, kartografische documenten: titelpagina's, frontispiesen en – meer nog – titelprenten.

Oude atlassen werden jammer genoeg gesloopt, met het doel de kaarten los te verkopen. Deze praktijk schijnt nog steeds voor te komen. Voor handelaren is deze manier van kaarten verhandelen makkelijker en vaak ook lucratiever. Vanuit het oogpunt van erfgoedbeheer is het natuurlijk een doodzonde – maar daarover gaat het hier nu niet. Bij het uit elkaar halen van oude atlassen blijft min of meer als betekenisloos restant het voor- en nawerk over, zoals: typografische titelpagina's, inleidingen, opdrachten – al dan niet voorzien van poëtische teksten en motto's. 'Last but not least' resteren ook titelprenten met prachtige allegorische voorstellingen, al dan niet fraai ingekleurd, soms vervaardigd door kunstenaars van de eerste rang. We noemen dit restant betekenisloos, omdat de inhoud en context waarop deze documentatie betrekking heeft, namelijk de atlas zelf, verloren is gegaan. Maar betekenisloos is niet hetzelfde als oninteressant en al helemaal niet als onaanzienlijk. Dat is het speelveld waarop de verzamelaar Van Loon zich al jaren beweegt.

Van Loon is er in geslaagd een indrukwekkende en fraaie verzameling aan te leggen. De collectie omvat meer dan 550 items, soms bestaande uit een enkele pagina, soms uit meerdere. Het gaat om materiaal uit atlassen die in geheel Europa zijn vervaardigd – met het zwaartepunt op de Lage Landen – uit de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw.

Van meet af aan was duidelijk dat de collectie titelpagina's en -prenten een zeer interessant geheel vormen, relevant voor verschillende soorten van wetenschappelijk onderzoek, rijk in verscheidenheid van herkomst en kunstenaars en heel goed te gebruiken voor exposities en kleinere presentaties.

De *Atlas Tytel-Print collectie Van Loon* berust vooralsnog in Antwerpen. De gehele collectie is gescand. De scans zullen worden voorzien van een beschrijving en worden opgenomen in de beeldbank van BC. De collectie staat dan de universitaire gemeenschap en andere geïnteresseerden (wetenschappers, particulieren en liefhebbers) ter beschikking voor kijkplezier, onderzoek en inspiratie.

Om een indruk te geven van de collectie en de potentie van het materiaal volgt hier bij wijze van voorbeeld een nadere beschouwing van de titelpagina van de atlas van Johannes de Ram, vervaardigd in Amsterdam in 1685. Van deze uiterst zeldzame atlas is geen enkel exemplaar in Nederland beschikbaar, maar de bijzondere titelprent kan nu door iedereen bekeken worden, dankzij de schenking van Gerard van Loon. De BC betuigt op dit openbare platform voor deze schenking graag haar grote erkentelijkheid.

Atlas van De Ram in vergelijking met tijdgenoten

Een van de in decoratief opzicht meest bijzondere titelpagina's is die van de Atlas van De Ram. De wat minder bekende 'houtkoper' Johannes de Ram handelde in het laatste kwart van de zeventiende eeuw in kaarten, meest van andere uitgevers, maar hij gaf zelf ook een aantal kaarten uit. Voor de door hem verkochte atlassen liet hij in 1685 een eigen titelpagina maken door de Amsterdamse graveur Jacob Harrewijn. De collectie Van Loon bevat twee exemplaren van de titelpagina van Harrewijn, een met het adres van De Ram onder de voorstelling en een tweede zonder dit adres. Andere bekende exemplaren in atlassen bevinden zich in de Bayerische Staatsbibliothek in München (met adres van De Ram) en de Library of Congress in Washington (met adres van Jacques de la Feuille).¹

Dr. P.C.J. van der Krogt (L) is Jansonius-conservator.
Drs. R. Storm (M) is conservator Cartografie, Geografie en Reizen. Beiden zijn verbonden aan de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam.
Dr. M. Simons (R) is docent Kunstgeschiedenis van de Nieuwere Tijd en werkzaam bij de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

Wat het eerst opvalt op deze titelprint is de enorme hoeveelheid figuren die afgebeeld is. De titelpagina's van De Rams voorgangers en tijdgenoten zijn veel eenvoudiger van opzet. Min of meer courante thema's voor titelpagina's van wereldatlassen zijn de hemeldragende atlas, voorstellingen van de continenten en de weergave van de aarde, hemel en zee (Cybele - Neptunus - Geografia). De atlas van Ortelius bijvoorbeeld, toont personificaties van de continenten.² Mercator gebruikte slechts een atlasfiguur, waaraan door Hondius de continenten zijn toegevoegd.³ Blaeu's titelpagina uit 1630 vertoont ook de vier continenten, uitgebreid met voorstellingen van de astronomie en de geografie (met hemel- en aardglobe) en een sfeer omgeven door de vier elementen.⁴ De titelpagina van de wereldatlassen van Hondius uit de jaren 1630 toont, naast een kleine atlasfiguur, voorstellingen van navigatie en geografie, en de volkeren van de aarde.⁵ Het frontispies van de *Atlas Maior* van Joan Blaeu toont Cybele, de oorspronkelijk Frygische Moeder Aarde-godin, die in Rome werd vereerd als Magna Mater. Zij zit in een door leeuwen getrokken wagen en wordt geflankeerd door de vier continenten (zie afb. 2)..⁶

De atlassen van Frederick de Wit hebben een titelpagina waarop alleen een hemeldragende atlasfiguur te zien is. Tijdgenoot Nicolaes Visscher had een wat uitgebreider beeldprogramma, dat was ontworpen en gegraveerd door Gerard deLairesse (zie afb. 3).⁷ De hemeldragende atlas staat wat op de achtergrond, voor hem vliegt de Faam en rechts zit Neptunus op een grote aardglobe, met landmeetkundige en navigatie-instrumenten op de voorgrond. Het linkerdeel wordt ingenomen door de Geografie, die een kaart aan het tekenen is, waarbij andermaal Cybele toekijkt. De leeuw op de voorgrond kan een van de leeuwen zijn die haar wagen trekt, maar kan natuurlijk ook een voorstelling van de Nederlanden zijn. De titelpagina die Carel Allard gebruikte toont Atlas, Zeus, Juno, Neptunus, Geografia, Cybele en de tijd.⁸

Wie was Jacob Harrewijn?

De titelprint in de atlas van De Ram is vervaardigd door Jacob Harrewijn (1660-1726). Hij is onder kunsthistorici bekend om zijn prenten van het Rubenshuis.⁹ De gedetailleerde prenten zijn iconografisch van belang alsmede 'verzamel-historisch'; ze geven een beeld van het exterieur en details van het interieur van het Rubens-

1. Titelprint van de Atlas van Johannes de Ram, 1685. Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam, Coll. Van Loon G-03a.

huis en vormen het enige (eind) zeventiende-eeuwse beeldmateriaal dat van dit kunstenaarshuis bewaard gebleven is. Ze dienden als uitgangspunt voor de twintigste-eeuwse reconstructie ervan.

Jacob Harrewijn wordt waarschijnlijk door deze kunsthistorische aandacht, en omdat hij lang in Brussel verbleef, als een Vlaams meester gezien, maar hij was een Amsterdammer die aan het begin van zijn carrière niet alleen voor Johannes de Ram, maar ook voor andere Amsterdamse kaartmakers en uitgevers heeft gewerkt. Als hij in 1682 in ondertrouw gaat met de eveneens Amsterdamse Henrietta Kemp (1656-ca.1688) is zijn getuige Jacob Robyn (1649-tussen 1707 en 1717). Deze uitgever, afzetter en kaartverkoper woonde in de Nieuwe Brugsteeg, het adres dat ook Harrewijn opgeeft.¹⁰ In 1698 noemt Harrewijn zich expliciet 'discipel' van Romeyn de Hooghe (1645-1708).¹¹ Van deze veelzijdige illustrator, graveur en etser heeft Harrewijn de volle composities overgenomen en zijn figuren op de hier besproken prent lijken veel op die van De Hooghe in Simon de Vries' *Curieuse aenmerckingen der bysonderste Oost en West Indische verwonderens-waerdige dingen*.¹² De Hooghe had in 1674 een winkel of werkplaats op de hoek van de Jonge Roelensteeg en later de boekwinkel *d'Wackere Hond* op de Dam.¹³

Harrewijns oudst bekende prenten zijn stadsgezichten uit het jaar van zijn huwelijk. Deze kunnen heel goed voor Robyn zijn gemaakt. In 1684 maakt hij overzichten van verdedigingswerken, troepenformaties en veldslagen, en illustraties in twee boekjes van uitgever Ten Hoorne aan de Nes.¹⁴ De titelprent voor een 'Atlas' met het adres van kartograaf en drukker Johannes de Ram (1648-1693) is ook 1685 gedateerd. Uit deze – onvolledige – opsomming blijkt dat Harrewijn in de jaren 1680 in Amsterdam heeft gewerkt, maar er is geen zelfstandig adres of werkplaats van hem bekend.

Wellicht samenhangend met de dood van Henrietta en juist op het moment dat veel Franse prentmakers zich in Amsterdam vestigen, gaat Harrewijn naar Antwerpen, waar hij onder andere werkt voor Jacques Peeters. In 1688 staat hij vermeld in het St Lucasgilde.¹⁵ Op 20 juli 1689 trouwt Jacob met de uit Deurne afkomstige Anne-Catherine van Cleemput (1671-1765).¹⁶ Met haar kreeg hij vijftien kinderen.¹⁷ Het gezin vestigde zich rond 1690 in Brussel, waar Harrewijn veel werkte voor E.H. Fricx

Twee zoons, Jacques-Gerard (1692-1715) en François (1700-1764), werden ook prentmaker.

Jacob was productief, hij experimenteerde met het graveren in ijzer en maakte ook werk met gebruikmaking van de 'zwarte kunst'-techniek (mezzotint). Harrewijn stierf in Brussel op 10 juni 1727.¹⁸

De titelprent van Harrewijn

Beide titelbladen van de Atlas van Johannes de Ram uit de collectie Van Loon zijn

oud ingekleurd. Er is enig verschil in kleuren en goudhoging, hier en daar is er een verschil in accent, maar de afzetter of afzetter hebben de voorstelling niet wezenlijk veranderd door de kleurstelling of het negeren van de lijnvoering. Alleen de ogen van de weinig precies getekende, exotische dieren zijn op één prent van felle accenten voorzien, waardoor hun allegorische betekenis wordt versterkt.

De compositie is vol en voor driekwart gevuld met grote allegorische figuren.

2. Frontispies van de Atlas Maior van Joan Blaeu, 1662. Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam, Coll. Van Loon C-01a.

Opvallend is dat beide betekenisgevende personificaties wel op het middenplan, maar niet in het midden zitten. Geheel beneden op het eerste plan is de aarde getypeerd met enige niet te identificeren planten en dieren. Links half uit een stroompje steekt een grote vogelachtige kop en half verscholen achter het groen een vierkante kop van een katachtige. In vergelijking met de exotische dieren van zijn leermeester De Hooghe, zijn deze door Harrewijn weinig precies getekend.¹⁹ Op het tweede plan verwijzen grote gespierde mannenfiguren naar de continenten: links een Indiaan voor Amerika en rechts een Afrikaan, omhangen met veren en sieraden, symbolen van exotisme en rijkdom. Achter de Indiaan de personificatie van Europa met op schoot een atlas, geopend op de kaart getiteld 'Nova Europa' en in haar linkerhand een passer; daarachter is een aardglobe in een stoel zichtbaar, met een deel van Noord-Amerika.

Ook de figuren in het middenplan verwijzen naar het onderzoek van aarde en hemel. Omringd door een paard, een struisvogel en een kameel, een Afrikaan met een grote ingeklapte parasol en een rijk geklede vrouw met een grote ingeklapte parasol, zit een door een sterrenkrans verlichte personificatie op een wolk. In de rechterhand heeft zij een passer, op haar linkerhand een hemelglobe. Zij richt zich naar rechts tot een donker gekleurde evenknie, die is gekroond met een driemaster en gewapend met een roeispaan en een Jacobsstaf, met aan haar voeten een kompas en een opgerolde kaart. Beide figuren staan symbool voor Kennis. De één voor die van de aarde en de kosmos, de ander voor de zeevaart en de kartografie. Aan de voeten van de linker zijn twee boeken te zien met een opschrift, links *Geographia* en rechts *Navigatio* en op haar opmerkelijk lange bovenbeen ligt een papier met getekende wiskundige symbolen en het opschrift: *vergadering der wijze en leerlinge*. Achter haar flappert een mantel die versierd is met tekens van de dierenriem, terwijl de figuur rechts vleugels lijkt te hebben.

Helemaal bovenaan tussen de sterren blaast een gevleugelde heraut op een schalmey, in de andere hand een soortge-

4. Afbeelding van De Hooghe in Simon de Vries' *Curieuse aenmerkingen ... [etc.]*. De Hooghe's prent 'Peeper-Gewassenen' heeft compositieel weinig overeenkomst met het overvolle, allegorische wereldbeeld van Harrewijn, maar de figuren links en rechtsonder laten zien dat Harrewijn De Hooghe's werk goed kende. Universiteit van Amsterdam.

lijk gekromd, gedekt instrument. Aan de schalmey hangt een banier met de letters *ATLAS*. Links en rechts trekken vallende sterren lichte strepen aan het firmament en aan de linkerkant loopt schuin een deel van de als gordel getekende zodiak met de tekens van tweelingen en kreeft.

Tussen al deze in etslijnen stevig aangezette personificaties en symbolen zitten subtieler geschetste scènes. Rechts, iets onder het midden op het tweede plan, is in dunne lijnen Apollo's zonnwagen getekend die de donkere nacht verdrijft. Onder het sterrenfirmament links een nog opmerkelijker voorstelling: voor een kale, steile rots met bovenop Atlas die het hemelgewelf draagt, zit in een even kaal landschap een groepje mannen. Zij zijn verschillend gekleed en verrichten ieder voor zich onderzoek, gebruikmakend van verschillende instrumenten, boeken en een globe. De groep is ook allegorisch: de staande man in het midden, gehuld in een dierenhuid met staart, met in zijn rechterhand een Jacobsstaf en over zijn schouder een knots, is nog ongeïdentificeerd; de man gebogen in een grote ton, kennen we wel.

De groep lijkt te zijn ontleend aan het al genoemde boek van Simon de Vries uit 1682 (afb. 4).²⁰ In het eerste deel, de verklaring van astronomische en geogra-

fische 'kunstwoorden', worden tal van geleerden en ontdekkingsreizigers genoemd, die aan onze kennis van de aarde hebben bijgedragen. Hieronder ook Willem Barentsz., in wiens behouden huis een opengezaagde ton als meubelstuk stond.²¹

Tot slot

Als geheel maakt de titelpagina een overdadig rijke maar toch verwarrende indruk. Een duidelijke centrale figuur ontbreekt – het midden van de voorstelling is de wolk, waarop Geografia zit. De toevoeging van de details in de 'tussenliggende' lege stukjes leidt eerder af dan dat het iets toevoegt.

Echter, als we naar het aantal voorgestelde elementen kijken, dan zijn er overeenkomsten te zien tussen het werk van Harrewijn en zijn collega's. Met name de titelpagina's die Romeyn de Hooghe maakte voor de Pieter Mortier tonen een vergelijkbare hoeveelheid figuren, zoals bijvoorbeeld de titelpagina voor de *Atlas maritime* (1693, zie afb. 5), de *Neptune françois* (1693), en de *Atlas françois* (1695). Dat deze titelpagina nu relatief makkelijk te vergelijken is met andere – hetzij van collega's en tijdgenoten, hetzij van voorgangers of navolgers – wordt mede mogelijk dankzij de prachtige collectie van verzamelaar Gerard van Loon, die recentelijk eigendom geworden is van de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam.

Literatuur

- Blankaart, Steph. 1684. *Venus belegert en ontset. Oft verhandelinge van de pokken (...)*, Amsterdam: Timotheus van Hoorne.
- Eeghen, I.H. van. 1967. *De Amsterdamse Boekhandel 1680-1715*, vol. IV. Amsterdam.
- Groesen, Michiel van. 2009. De geplukte Tapoeier. In: H. van Nierop e.a. (red.), *Romeyn de Hooghe. De verbeelding van de late Gouden Eeuw*. Zwolle.
- Heurck, Emile H. van. 1920. *Les Harrewijn ... [etc.]*, Antwerpen.
- Kolfin, Elmer. 2011. *Gedrukt tot Amsterdam ... [etc.]*, Zwolle.
- Krogt, Peter van der. 1997-2000.. *Koeman's Atlantes Neerlandici*, vol. I & II. Houten.
- Linde, Van der. 1685. *Leven en daaden van Johannes Sobietzki de III (...)*, Amsterdam: Ten Hoorn, Bouman en Oossaan.
- Piot, Charles. 1881. Les deux Harrewijn. *Graveurs Hollandais*. In: *Bulletins de l'académie royale de Belgique*, serie 3, I (1881), nr 2 (feb.).
- Rombouts en Van Lierus. Z.d. *Liggen en andere historische archieven der Antwerpsche Sint-Lucasgilde*, dl. II.

◀3. Titelprent van meerdere atlassen van Nicolaas Visscher. Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam, Coll. Van Loon G-01c.

- Shirley, Rodney. 2009. *Courtiers and Cannibals, Angels and Amazons. The art of the decorative cartographic titlepage*. Houten.
- Veer, Gerrit de. 1598. *Warhaffte Relation der dreyen neuen, unerhörten seltzamen Schifffart ... [etc.]*, Neurenberg, L. Hulsius.
- Vries, Simon de. 1682. *Curieuse aenmerckingen der bysonderste Oost en West-indische verwonderens-waerdige dingen*, 4 dl., Utrecht: Ribbuis.

Noten:

1. Respectievelijk: München, Bayerische Staatsbibliothek, 2 Mapp 152 en Washington, Library of Congress, G1015-L2 171- Vault.
2. Shirley 2009, nr. 9.
3. Voor Mercator: Van der Krogt, KAN I, blz. 532; Shirley 2009, nr. 17. Voor Hondius: Van der Krogt KAN I, 533; Shirley 2009, nr. 27.
4. Van der Krogt KAN II, 468; Shirley 2009, nr. 46
5. Van der Krogt KAN I, 538; Shirley 2009, nr. 44
6. Van der Krogt KAN II, 478; Shirley 2009, nr. 52.
7. Shirley 2009, nr. 61.
8. Shirley 2009, nr. 77.
9. Jacob Harrewijn (fec.) naar J. van Croes (del.) Maison Hilwerwe à Anvers, dit Hostel Rubens, 1684, Museum Plantin-Moretus, Antwerpen, RH P1113 en P1114.
10. Acte op ondertrouw 4 december 1682, Jacobus Harrewijn, van Amsterdam, Plaatsnijder, oud 22 jaren in de N:Brugsteeg, ouders doot, geass: met Jacobus Robijn, en Henrietta de Kemp van Amsterdam, oud 26 jaren, op Zingel, geass: met haar moeder Eva... (niet ingevuld). Hij tekent: Jacobus Harrewijn. In: Van Heurck 1920, p. 8. In 1693 woont Robijn nog in de Nieuwe Brugsteeg in de Stuerman; Kolfin 2011, p. 35.
11. Titelblad 't Jaar XII maanden, VII dagen en IV getyden, geordonneert en in 't koper gemaakt door J. Harrewijn, discipel van Rom. De Hooghe 1698 en dezelfde vermelding op een kaart van Brussel.
12. De Vries, 1682; Van Groesen, 2009. , 62-65.
13. Van Eeghen 1967, 263.
14. Blankaart 1684; Van der Linde 1685.
15. Rombouts en Van Lerijs z.d., pp. 531 en 537, ingeschreven onder de naam Harrewijns; Piot 1881, 1.
16. Van Heurck, 28.
17. Van Heurck, 28-31.
18. Piot, p. 16-24, Van Heurck, p.10-19, en notitie van François Harrewijn, Van Heurck , na 37.
19. Van Groesen 2009, 64.
20. De Vries 1682, 61.
21. Op de prent van het interieur van het behouden huis, in: De Veer 1598.

◀ 5. Titelprent van de *Atlas maritime* van Pieter Mortier, 1693. Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam, Coll. Van Loon L-09f.

6. De naam van de collectie is ontleend aan de 'Tytel-Print der Actie-Kraam of Voorhof van Quinquenpoix' uit Het groote tafereel der dwaasheid (Amsterdam, 1720) (David Rumsey Collection).

Summary

Atlas Tytel-Print collectie Van Loon

A donation to the Special Collections of the University of Amsterdam / Peter van der Krogt, Madelon Simons and Reinder Storm

A major donation by the collector Gerard van Loon to the Special Collections of the University of Amsterdam consists of loose title-pages and decorative engravings, originating from more than five hundred atlases and other geographical works of the sixteenth to eighteenth centuries. It deals specifically with the lavishly-engraved title-page to the atlas by De Ram (Amsterdam, 1685), and demonstrates the importance of the donation from different perspectives.

De in de periode 1871-1885 spelende geschillen tussen de katholieke kerk enerzijds en de anticlericale regeringen in Duitsland en Frankrijk anderzijds, brachten voor talrijke kloosterorden een verbod met zich mee hun werkzaamheden uit te oefenen of ze werden zelfs opgeheven. Veel van die kloosterorden zochten hun toevlucht in Nederland. Als gevolg daarvan liggen de kloosters van Duitse ordes in Limburg als een parelsnoer langs de grens. In deze Nederlandse ballingschap is de recente Duitse, op katholieke thema's gerichte atlaskartografie geworteld. Mijlpalen hierbij waren de missie- en kerkatlassen van de Jezuiet Oscar Werner (1884, 1888)¹ en van de Steyler missionaris pater Karl Streit (1906, 1913).² Een katholiek kaartwerk van latere datum, tegelijk een van de meest zeldzame uitgaven onder de *Atlantes Neerlandici*, ontstond kort na het eind van de Tweede Wereldoorlog in Valkenburg.

In het jaar 1816 richtte de in 1995 heilig verklaarde Charles Joseph Eugène de Mazenod (1782-1861) in Aix-en-Provence een op de bekering van de armen gerichte priestergemeenschap op. In 1826 werd deze gemeenschap door de paus als orde erkend; ze kreeg de naam *Oblaten van de Onbevleete Maagd Maria* (Congregatio Missionarum Oblatorum Beatae Mariae Virginis Immaculatae; afgekort als OMI). Deze kloosterorde verbreidde zich snel over Frankrijk, en daarna ook over Canada, de Verenigde Staten en Zuid-Afrika. In 1880 werd deze orde in Frankrijk verboden en uitgewezen. De Noord-Franse provincie van de orde vond een toevlucht in het zuiden van Limburg. In 1881 kocht ze kasteel Strabeek in Houthem bij Valken-

Dr. P.H. Meurer is onafhankelijk onderzoeker in de historische kartografie, met nadruk op de Duitse en Nederlandse kartografie in de zestiende en zeventiende eeuw.

Pater Gerhard Sommers

Missions-Atlas der Oblaten (Valkenburg 1947-1950)

burg. Het nieuwe missiehuis Sint Gerlach diende daar als noviciaat. Het door de OMI opgerichte gymnasium vond in 1882 een eerste onderkomen in kasteel Opveld in Heer bij Maastricht; in 1885 werd het verplaatst naar het nieuw verworven landgoed Ravensbosch bij Valkenburg. Na een verbouwing ontstond daaruit het missiehuis Sankt Karl of Carolinum (genoemd naar de eerste naam van De Mazenod). In het jaar 1890 had het gymnasium al 150 leerlingen, voor het grootste deel afkomstig uit Duitsland.³

In 1895 werden Sankt Karl en Sint Gerlach onderdeel van de dat jaar opgerichte Duitse provincie van de Oblatenorde. Hun hoofdkwartier (provinciaal) met de theologische opleiding (scholasticat) werd gevestigd in Hünfeld bij Fulda. De overige Nederlandse vestigingen van de Oblaten hoorden vanaf 1905 tot de dat jaar opgerichte Belgische provincie van de orde. Sint Gerlach werd in 1917 door de Duitse provincie van de Oblaten afgestoten, in 1930 overgenomen door de Belgische provincie en was tot 1948 als noviciaat in gebruik.

Vanaf het jaar 1938 werd het Carolinum als katholieke Duitse opleiding in het buitenland in zijn bestaan getroffen door de maatregelen van het Naziregime. De paters verloren hun onderwijsbevoegdheid. Vanaf 1939 mochten geen nieuwe leerlingen opgenomen worden. In 1940 kon men wel Belgische leerlingen opnemen. Maar na de bezetting van Nederland werd Sankt Karl in februari 1941 door de SS ontruimd. De kloosterleden werden afzonderlijk in de omgeving ondergebracht. Eind 1941 mochten ze van de Duitse Wehrmacht naar het klooster terugkeren. Na de bevrijding van Limburg werd Sankt Karl opengesteld voor Nederlandse leerlingen; tegelijkertijd diende het gebouw als onderkomen voor manschappen van het Amerikaanse leger. In april 1945 werden de Duitse paters door de Nederlandse militaire autoriteiten opnieuw voor

een jaar verdreven. In de gebouwen van Sankt Karl werd eerst een interneringskamp voor Nederlandse collaborateurs gevestigd, en vervolgens een onderkomen voor mijnwerkers.

Eind 1945 werd Sankt Karl formeel overgedragen aan de in 1944 opgerichte Nederlandse provincie van de Oblaten, en de naam werd veranderd in Sint Karel. In 1954 verlieten de laatste Duitse broeders het huis. Totdat het in 1978 gesloten werd diende het missiehuis Sint Karel in Valkenburg als een door de Nederlandse Oblaten geleide middelbare school (junioraat).

Pater Gerhard Sommer OMI

Er bestaan geen gepubliceerde bronnen over het leven van pater Gerhard Sommer. De hierna volgende gegevens zijn gebaseerd op twee bronnen in het archief van de orde⁴: zijn persoonskaart in het kaartstelsel en de getypte necrologie geschreven door een onbekende mede-

1. Portret van Pater Gerhard Sommer op zijn bidprentje (Oblaten-archief, Mainz).

broeder. Verder bestaat er een gedrukt bidprentje met een portret en een korte biografie (zie afb. 1).

Gerhard Sommer werd op 2 juni 1880 in Görlitz geboren en groeide op in de wijk Charlottenburg in Berlijn. Van 1883 tot 1900 bezocht hij het junioraat van de Oblaten in Sankt Karl. Vervolgens doorliep hij het noviciaat in Sint Gerlach waar hij in 1900 gekleed werd en in 1901 de eerste gelofte van de orde aflegde. Vanaf 1903 volgde hij de theologische opleiding in Hünfeld (waar hij in 1904 de tonsuur kreeg, in 1905 subdiaken werd, en diaken in 1906), welke hij op 9 mei 1907 met de priesterwijding afsloot.

Vanwege gezondheidsproblemen in zijn jeugd kwam pater Sommer niet in aanmerking voor inzet in het missiewerk. De eerste twintig jaar van zijn loopbaan verliepen onrustig. Hij werkte als leraar en als econoom in de Oblatenvestigingen Sint Gerlach (1908-1910), Brussel (1910-1912), Sankt Karl (1912-1913) en Straatsburg (1913-1917). Daarna werd hij ingezet in het nieuwe noviciaat in het klooster Maria Engelpoort (aan de Moezel), in Essen-Borbeck (1918-1919), Arnhem (1919-1920), en van 1921-1924 in het nieuw opgerichte junioraat in het klooster Mariengarden in Borken-Burlo (vlak over de grens bij Winterswijk).

In de herfst van 1924 keerde Gerhard Sommer voorgoed terug naar Valkenburg. Als leraar op het Carolinum gaf hij les in natuurkunde, muziek en tekenen. In de donkere jaren na 1940 heeft hij zich als handarbeider, restaurateur en kerkschilder nuttig gemaakt.

In 1949 reisde pater Sommer na een afwezigheid van tien jaar naar zijn familie in Duitsland. Op de terugweg stopte hij in het Oblatenklooster Sankt Bernhard in Schiefbahn (nu ligt dat in de wijk Willich van Krefeld), waar in 1946 ter vervanging van Sankt Karl een junioraat was opgericht. Daar kreeg hij een beroerte, aan de gevolgen waarvan hij op 4 december 1949 overleed. Zijn graf is nog bewaard op de kloosterbegraafplaats in Schiefbahn.

De missie-atlas van de Oblaten

De enige publicatie van pater Sommer is een atlas van de OMI orde in kwarto oblong formaat (29 x 2,5 cm). Er bestaan twee uitgaven van. Op het titelblad zijn beide gedateerd op 1947. De collatie van de eerste uitgave is de volgende:

[1r(ecto)] handgeschreven titel in offsetdruk: *Missions-Atlas | der | PP Oblaten M.I. |* Zusammengestellt & gezeichnet

2. Titelblad van de eerste uitgave (Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, Sint Agatha).

von P.G.Sommer O.M.I. | nach Angaben des Personn. 1939 mit Ergänzung. | St.Karl. Valkenburg. Holland. (Limb.) | 1947

[1v(erso)] leeg

[2r-v] leeg

[3r] Diagram *Wachstum der Gesellschaft (1820-1950)*

[3v] leeg

Hierna volgen 69 ongekleurde kaarten in offsetdruk (alle achterkanten zijn leeg gelaten). Alle kaarten zijn uniform door een dubbele rand omgeven; boven rechts staat een nummer in een cirkel. Het formaat van de drukspiegel is 21,5 x 18 cm.

De atlas is zeer zeldzaam. In Nederland is het exemplaar met het herkomststempel *Bibliotheek Collegium Carolinum Valkenburg (L)* bewaard gebleven.⁵

De collatie van de tweede uitgave is veel complexer. Het bibliografische probleem betreft de ontbrekende c.q. voortdurend verspringende bladzijnummering. In totaal omvat het boek 141 bladzijden.

[1r] gedrukte titel: *Missions-Atlas | der Oblaten | der Unbefleckten Jungfrau Maria |* Zusammengestellt und gezeichnet von P.G.Sommer OMI nach Angaben des | Personnel 1939 mit Ergänzungen. St.Karl, Valkenburg, Holland (Limb.) 1947.

[1v] leeg

[2r] Voorwoord, getekend met: *Der Ver-*

fasser | Valkenburg (Holl L.), Oktober 1948.

[2v] leeg

Pag. 1-2: Inhoudsopgave in de vorm van een tabel getiteld *Arbeitsfelder der OMI* 69 ongekleurde kaarten in offsetdruk, zoals in de eerste uitgave. Nu worden de meeste kaarten echter gevolgd door in boekdruk gedrukte bladzijden, eveneens voorzien van een dubbele rand en een parallelle nummering in een cirkel boven rechts. De nummering van de tekstpagina's begint steeds bij 1.

Diagram *Wachstum der Gesellschaft (1820-1950)*. Achterzijde leeg.

Pag. 1-2: Lijst *Unsere Bischöfe* (geordend naar de datum van de bisschopswijding)

Pag. 1-22: Algemeen plaatsnamenregister. Ook deze tweede uitgave is uiterst zeldzaam.⁶

De kaarten in beide uitgaven zijn identiek. Van de 69 kaarten zijn er 46 in de tweede uitgave voorzien van een bijbehorende tekst. Die ontbreekt bij de overzichtskaarten en bij de kaarten van heel kleine missiegebieden die in kaarten van grotere gebieden mede zijn opgenomen. Deze teksten beschrijven heel gedetailleerd de geschiedenis van de OMI in de betreffende regio's. Een kaart van de vestigingen van de orde is bijgevoegd; daarbij worden hun functies, stichtingsdatum (niet helemaal compleet) en coördinaten in het kaartnet van de bijbehorende kaart

Missions-Atlas der Oblaten der Unbefleckten Jungfrau Maria

Bücherei
Oblastkloster 12
Obermedingen

Zusammengestellt und gezeichnet von P. G. Sommer OMI nach Angaben des
Personnel 1939 mit Ergänzungen - St. Karl, Valkenburg, Holland (Limb.) 1947

3. Titelblad van de tweede uitgave (Universiteitsbibliotheek Leiden).

vermeld. Na de teksten volgt een *Nachtrag*, dat wil zeggen ruimte om eigen aanvullingen en actualisering door de gebruiker toe te voegen.

De geschiedenis van de totstandkoming en van de druk

De belangrijkste bronnen voor de geschiedenis van de totstandkoming van de *Missions-Atlas der Oblaten* zijn de bovengenoemde necrologie van Gerhard Sommer en het voorwoord bij de tweede uitgave. Volgens deze necrologie heeft een "medebroeder uit zijn klooster verscheidene jaren eerder" een eerste versie van de Oblaten-atlas ontworpen. Maar naam en datum kunnen wegens het ontbreken van aanvullende bronnen niet vermeld worden.

Om aan de intellectuele lethargie na het verlies van de onderwijsbevoegdheid te ontkomen, heeft pater Sommer vanaf 1938 deze eerste versie helemaal omgewerkt en een compleet nieuwe versie van de atlas samengesteld. Zoals mede op het titelblad vermeld staat, vormde de Jaargang 1939 van het Generaalat (algemeen bestuur) van de OMI, de *État général du personnel*, het telkenjare (met enige onderbrekingen) door het algemeen bestuur van de OMI uitgegeven interne statistisch overzicht van de orde, de belangrijkste bron.⁷

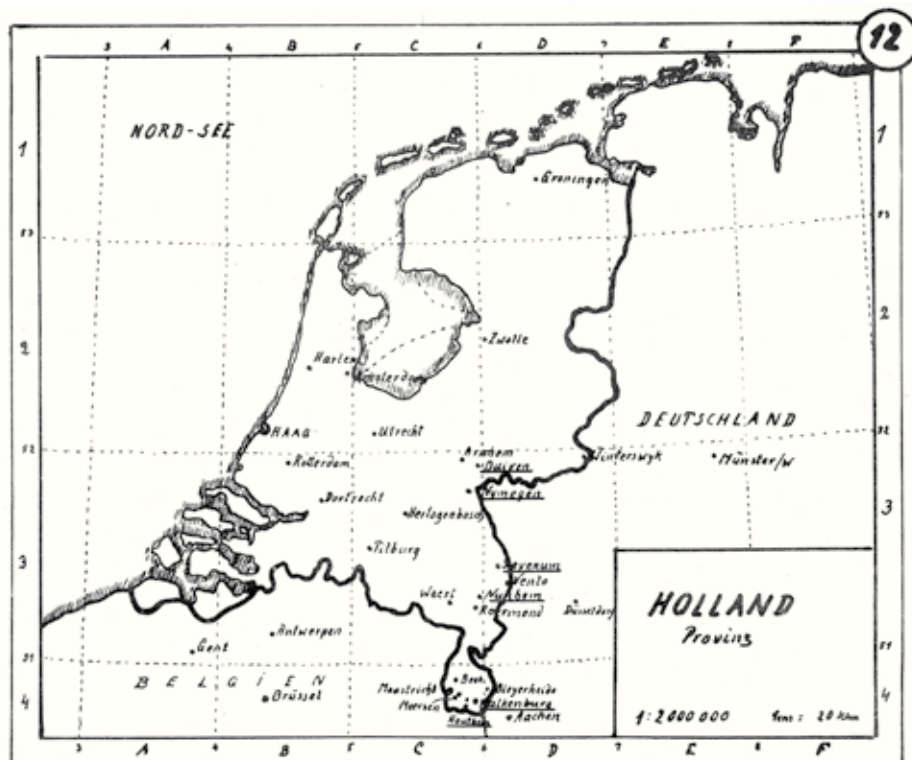
Dit atlas-manuscript bleef bij de dubbele

verdrrijving van de Duitse paters in 1941 en 1945 in Valkenburg achter en ging daar verloren.

Na zijn terugkeer naar Sankt Karl is Gerhard Sommer, na de eerste teleurstelling overwonnen te hebben, opnieuw aan het werk gegaan. Hij heeft het overgebleven

deel van zijn materiaal opnieuw gecompileerd en op basis van de *Personnel abrégé* van 1947 geactualiseerd. Er ontstond zo een nieuwe versie van het atlasmanuscript, nu echter met omvangrijke bij de kaarten horende toelichtingen (zie de afb. 4 en 5). Voor deze teksten heeft Sommers talrijke nieuwe bronnen gebruikt die hij voor een ander project tot zijn beschikking had. In de necrologie staat vermeld dat Sommer een lexicon over de geschiedenis, activiteiten en leden van de OMI in voorbereiding had, die echter nooit is verschenen.

Volgens het voorwoord was de nettekening van de kaarten in kleur uitgevoerd. De in de betreffende kaarttitel genoemde regio's waren daarop lichtgeel ingekleurd met een groene rand. Vanwege de hogere drukkosten is deze gekleurde versie tenslotte toch als zwart-wit versie gedrukt. De op beide titelpagina's weergegeven datum 1947 kan niet kloppen. De missie op het Japanse eiland Shikoku (kaart 55) werd pas op 31 januari 1948 door *Propaganda Fidei* in Rome aan de Oblaten overgedragen. Het apostolisch vicariaat Johannesburg (kaart 60) werd pas 10 april 1948 afgesplitst van het vicariaat Transvaal. De datum *Oktober 1948* zal voor de afsluiting van de manuscriptversie van de tweede uitgave waarschijnlijk wel correct zijn. Maar ook daarna zijn er nog gegevens toegevoegd. In de bij kaart 14

4. Kaart van de Oblatenprovincie Holland (Universiteitsbibliotheek Leiden).

5. Bij de kaart van Holland behorende tekst: *Niederlassungen der Holländischen Provinz* (UB Leiden).

(Oostenrijk-Tsjechië) horende toelichting wordt bijvoorbeeld tweemaal het jaartal 1949 vermeld.⁸

De necrologie doet wel een concrete uitspraak over de datering van de druk. De drukproeven van de teksten lagen in Valkenburg op correcties door de auteur te wachten toen pater Sommer op 4 december 1949 overleed. De druk van de kaarten had al enige maanden eerder plaatsgevonden.

Dat stelt ons in staat om een nauwkeuriger chronologie van beide uitgaven van de *Missions-Atlas der Oblaten* op te stellen:

De eerste uitgave moet als voorlopige uitgave in de eerste helft van 1949 worden gedateerd. De druk van de definitieve, tweede ook tekst bevattende uitgave moet begin 1950 hebben plaatsgevonden.

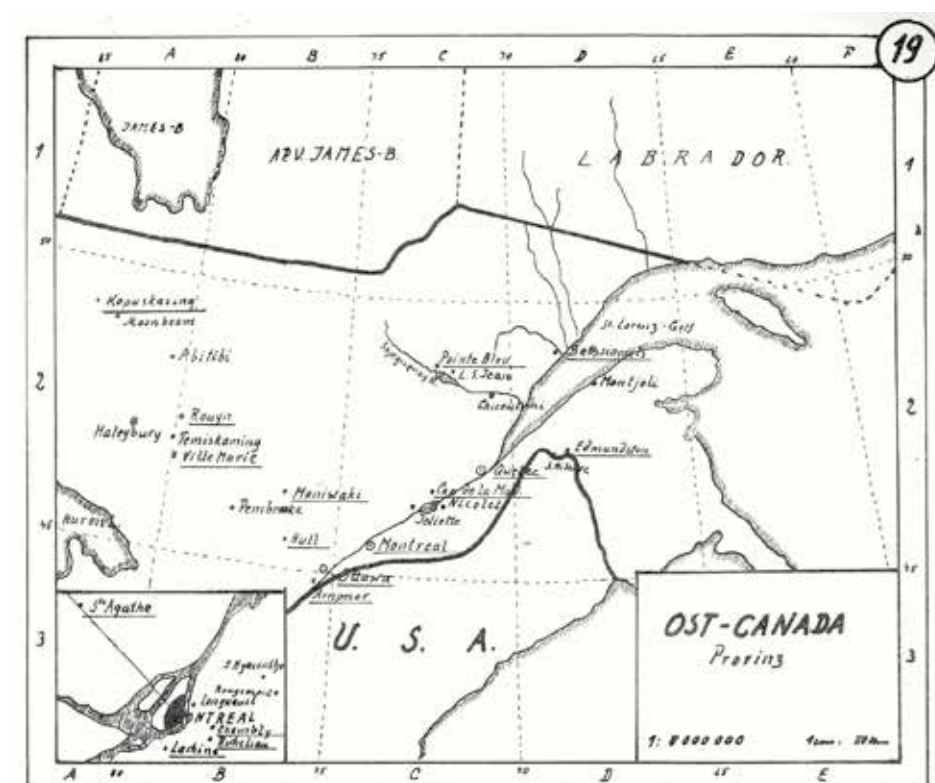
Het blijft onduidelijk waarom het foute jaartal 1947 op de titelpagina van de tweede uitgave werd overgenomen (zie afb. 3). De atlas mist een vermelding van de drukker en de uitgever. De meest voor de hand liggende kandidaat voor de vervaardiging van het drukwerk is de traditie-rijke drukkerij Crolla in Valkenburg, die toen onder leiding stond van Jos Crolla jr (1885-1973).⁹ Crolla heeft onder meer ook het bidprentje van pater Gerhard Sommer gedrukt.

uitgegeven, voor intern gebruik binnen de orde, met name voor de opleidingen. Dat is ook af te leiden uit de uitvoering van het boek. Alle bekende exemplaren hebben een halffinnen band zonder versiering of tekst.

De kaarten

De in offset gedrukte kaarten zijn in het origineel met pen en inkt getekend. De grens van de in de titel genoemde regio is door een ononderbroken dikke lijn (in het origineel groen) aangegeven. Bij de overige grenzen is de lijnsignatuur gestreept. De kustlijnen zijn gearceerd. De lijnen van het graadnet zijn met dunne streepjeslijnen aangegeven. Het graadnet is tegelijkertijd ook een handig zoekmiddel. De stroken zijn in de marge door letters (horizontaal) en cijfers (verticaal) aangeduid. Deze coördinaten vindt men bij de in de tekst en in het register vermelde plaatsnamen opgenomen. In de kaarten zijn alle plaatsen waar zich nederzettingen van de orde bevonden onderstreept.

De atlas is naar de continenten in vijf delen verdeeld. Deel 1 toont de Europese provincies van de OMI, met twee kaarten voor de vroegere geschiedenis van de orde. Het thema van kaart 16a bestaat uit de vermelding van de verblijfplaatsen van de adellijke familie De Mazenod tijdens hun verbanning naar Italië. Kaart 4 toont

6. Kaart van de Oblatenprovincie Oost-Canada (Universiteitsbibliotheek Leiden).

de plaatsen waar de door De Mazenod gestichte broederschap in de eerste jaren van haar bestaan met de missie onder de armen begon.

Het omvangrijke tweede deel over Amerika onderstreept het belang van dit werelddeel als missiegebied voor de OMI. De volgorde van de kaarten volgt de indeling in apostolische prefecturen, vicariaten en provincies van de orde.¹⁰

De indeling van de laatste is nogal gecompliceerd. Belleville (kaart 41) was bijvoorbeeld een in 1924 ingestelde vice-provincie binnen de Oblatenprovincie USA I, welke de staten South Dakota, Minnesota, Wisconsin en Illinois omvatte. De Oblatenprovincie USA II bestond op dat moment uit de staten New Mexico, Texas, Louisiana en Californië (zie afb. 7). De hoge dichtheid van vestigingen langs de Rio Grande maakte het nodig om een aparte kaart op een grotere schaal toe te voegen (kaart 38).

Het derde deel geeft aan dat de Oblaten in Azië slechts op een aantal punten vertegenwoordigd waren. Het zwaartepunt lag op Sri Lanka. Kaart 50 is hier een voorbeeld van. Deze kaart toont het missiegebied van de charismatische inheemse pater Swami Gnana Prakasar OMI (1875-1947).

In deel vier kende Zuid-Afrika als oud missiegebied van de Franse Oblaten een

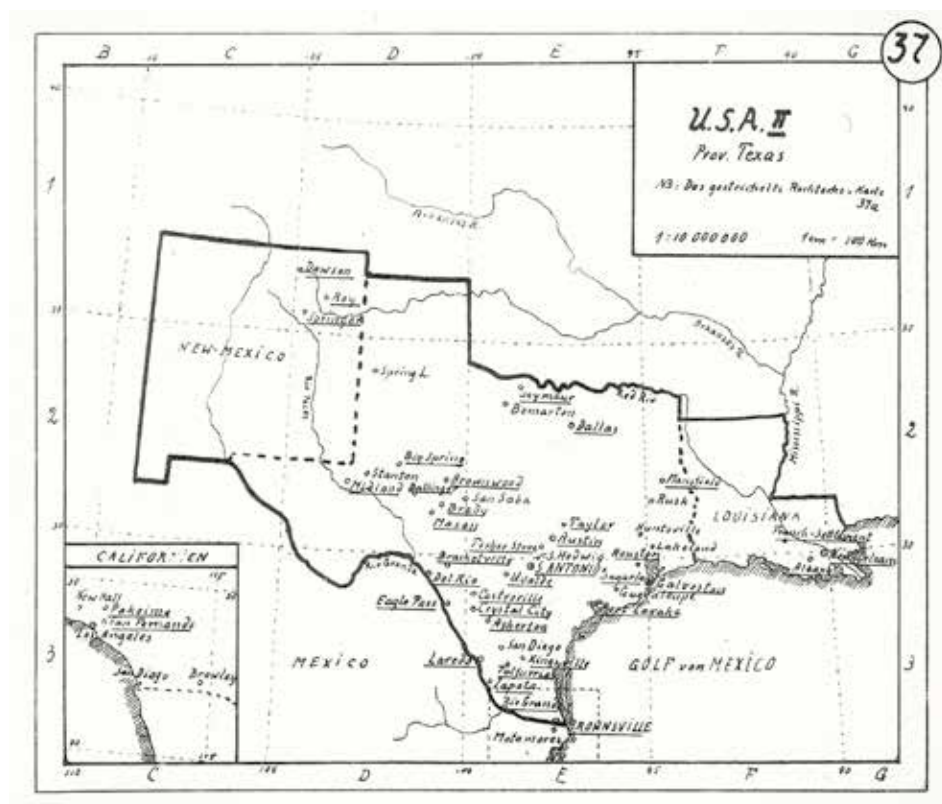
hoge vestigingsdichtheid. In het vicariaat Windhoek (kaart 62) kwamen in 1896 de eerste Duitse paters aan. De prefectuur Garoua in Kameroen werd pas in 1946 gesticht en door Franse Oblaten bemand. Ook in Australië waren de Oblaten slechts in enkele punten vertegenwoordigd, met huizen in Melbourne en Freemantle.

Concluderend moeten we vaststellen dat deze *Missions-Atlas der Oblaten* een uniek standaardwerk over de topografie van deze orde is. Er is nooit een opvolger verschenen. De wetenschappelijke voorbereiding en het doen uitgeven van dit werk in deze moeilijke periode zijn bewonderenswaardig. Bij het ontwerp van de kaarten heeft tekenleraar Gerhard Sommer zijn uiterste best gedaan. Maar van de grafische eisen die de moderne kartografie stelt is het resultaat mijlenver verwijderd.

Lijst der kaarten

Het uniforme formaat van de buitenrand van de kaarten bedraagt 21,5 x 18cm. De schaal aanduiding is niet systematisch, nu eens met getallen dan weer met een schaalstok, aangegeven. In de hieronder volgende lijst geven de vet gedrukte cijfers na de vermelde gebieden aan hoeveel genummerde bladzijden tekstuele toelichting bij elke kaart horen.

1. *EUROPA* | *Übersicht*.
1:2.400.000. (1-2)
2. *SÜD-FRANKR.* | *I. Provinz*.
1:4.500.000. (1-3)
3. *PROVENCE & DAUPHINÉ*.
Zonder schaal.
4. *Die ersten Volksmissionen* [in Zuid-Frankrijk]. Zonder schaal.
5. *NORD-FRANKR.* | *II. Provinz*.
1:4.500.000. (1-2)
6. *JERSEY*. 2 km = 26 mm.
7. *OST-FRANZ. PROV.* | *Els.-Lothr.*
Bijkaart: omgeving van Payerne in Zwitserland. 1:1.500.000. (1)
8. *SCHWEIZ* | *Posten*.
40 km = 26 mm.
9. *ENGLAND-IRLAND* | *Provinz*.
1:6.000.000. (1-2)
10. Links: *S.O.-IRLAND* | *Teil-Karte*.
20 km = 20 mm.
Rechts: *N.-ENGLAND* | *Teil-Karte*.
40 km = 16 mm.
11. *BELGIEN* | *Provinz*.
1:2.000.000. (1-2)
12. *HOLLAND* | *Provinz*.
1:2.000.000. (1)
13. *DEUTSCHLAND* | *Provinz*.
1:6.000.000. (1-3)
14. *ÖSTERREICH* | *Provinz*.
1:3.500.000. (2)
15. *POLEN* | *Provinz*.
1:6.000.000. (1-2)
16. *ITALIEN* | *Provinz*.
1:6.000.000. (1-2)
- 16a. *EXIL* | *Reise des selg. Stifters*
[in Italië]. Bijkaart: *Venedig*
(Centrum). 1:7.500.000.
17. *SPANIEN* | *Provinz*.
1:6.000.000. (1-2)
18. *NORD-AMERIKA* | *Übersicht*.
1:48.000.000.
19. *OST-CANADA* | *Provinz*.
Bijkaart: Omgeving van Montreal. 1:8.000.000. (1-3)
20. *OTTAWA-GEBIET*.
35 Meilen = 24 mm.
21. *BRIT. COLUMBIEN* | *u.* |
OREGON. 200 km = 31 mm. (1)
22. *NEW-WESTMINSTER* | *Provinz*.
1:6.336.000. (1-2)
23. *WHITE-HORSE* | *Ap. Vikariat*.
1:10.000.000. (1-2)
24. Schematisch overzicht:
Entwicklung der Diözesen in N-W.Canada. (1-2)
25. *MANITOBA* | *Provinz*.
1:5.700.000. (1-2)
26. *ALB. - SASKATCH.* | *Provinz*.
1:5.700.000. (1-3)
27. *REGINA* | *Provinz*.
1:5.700.000. (1)
28. *GROUARD* | *Ap. Vikariat*.

7. Kaart van de Oblatenprovincie USA II (Universiteitsbibliotheek Leiden).

- 100 km = 26 mm. (1-2)
29. MACKENZIE | *Ap. Vikariat.*
1:10.000.000. (1-2)
 30. ESKIMO-GEBIET | *Mackenzie.*
Zonder schaal.
 31. KEEWATIN | *Ap. Vicariat.*
1:7.200.000. (1-2)
 32. HUDSON-BAI | *Ap. Vicariat.*
500 km = 31 mm. (1-2)
 33. JAMES-BAI | *Ap. Vikariat.*
1: 10.000.000. (1-2)
 34. LABRADOR | *Ap. Vikariat.*
1:10.000.000. (1-2)
 35. U.S.A. | *Übersicht.* 1: 24.000.000.
 36. U.S.A. I. | *Provinz.*
1:15.000.000. (1-2)
 37. U.S.A. II. | *Prov. Texas.* Bijkaart:
CALIFORNIEN. 1:10.000.000. (3)
 38. SÜD-TEXAS | *Nebenkarte zu*
N° 37. Zonder schaal.
 39. MEXICO. 1:12.000.000.
 40. LOWELL | *Prov. St. Jean Bapt.*
1:10.000.000. (1)
 41. BELLEVILLE | *Prov. St. Heinrich.*
1:7.000.000. (1)
 42. GR. ANTILLEN | (*Haiti*).
1:10.000.000.
 43. LES CAYES | *OMI-Diöz. auf Haiti.*
1:799.000. (1-2)
 44. SÜD-AMERIKA | *Übersicht.*
1:48.000.000.
 45. PILCOMAYO | *M.-Vikariat.*
1:4.000.000. (1-2)
 46. SÜD-AMERIK. MISS. |
ARGENTINIEN. BRASILIEN. |
URUGUAY-CHILE. 1:11.500.000. (1-3)
 47. S. O. ASIEN | *Übersicht.*
1:30.000.000.
 48. CEYLON | *Übersicht.* 1:2.900.000.
Links: JAFFNA | *Diözese.*
Zonder schaal.
Rechts: COLOMBO | *Erzdiözese.*
Bijkaart: *Pfr. v. Colombo.*
Zonder schaal. (1-4)
 49. NORD-CEYLON | *Miss. des P.*
Gnana Prakasar. 10 km = 28 mm.
 50. LAOS | *Vikariat.* 1:4.000.000. (1)
 51. SULU-ARCHIPEL.
100 km = 17 mm.
 52. Süd-Teil der Insel | MINDANAO
| mit der Diözese | COTABATO.
400 km = 28 mm. (1-2)
 53. JAPAN | *Übersicht.* 1:8.000.000.
 54. SCHIKOKU | JAPANISCHE INSEL.
1:1.850.000. (1)
 55. AFRIKA | *Übersicht.*
1:48.000.000.
 56. SÜD-AFRIKA | *Kirchl. Hierarchie.*
1:10.000.000.
 57. NATAL | *Ap. Vikariat* | NB:
Viereck siehe Karte 58a.
1:2.100.000.

- 58a. S.-OST-NATAL | *Ergänz.-Karte zu*
58. Zonder schaal. (1-3)
59. KIMBERLEY | *Ap. Vikariat.*
1:5.000.000. (1-2)
60. JOHANNESBURG | *Vikariat.*
Bijkaart: *Eisenbahnen um*
Johannesburg. 1:2.480.000. (1-2)
61. BASUTOLAND | *Ap. Vikariat.*
1:1.680.000. (1-2)
62. WINDHOEK | *Ap. Vikariat.*
1:3.800.000. (1-2)
63. OVAMBOLAND. 100 km = 27 mm.
64. IPAMU | *Belgisch-Congo* | *Miss.*
Vik. 1:2.500.000. (1)
65. GAROUA | *Miss. Prüf.* |
(Kameroen). 1:5.000.000. (1)
66. AUSTRALIEN | *Übersicht.*
1:30.000.000.
67. AUSTRALIEN | *Missionen.* Twee bij-
kaarten: *Omgevingen van Freemant-*
le en Melbourne. 1:10.000.000. (1)

Noten

Het artikel is uit het Duits vertaald door Ferjan Ormeling.

1 Oscar Werner SJ (1849–na 1891) woonde in het auteurscollege van de verbannen Duitse Jezuïeten in Bleijenbeek en Exaten. Van zijn hand verschenen de *Katholischer Missions-Atlas* (Freiburg 1884) en de *Katholischer Kirchen-Atlas* (Freiburg 1888).

2. Karl Streit SVD (1874–1935) was van 1898 tot 1913 als leraar, secretaris en statisticus werkzaam in het moederhuis van de orde in Steyl. Van zijn hand verschenen de *Katholischer Missions-Atlas* (Steyl 1906) en de *Atlas hierarchicus* (Paderborn/Freiburg 1913). Later werkte Streit als leidinggevend kerkelijk kartograaf in het missiehuis St. Gabriel van de Steyler orde in Mödling bij Wenen.

3. Zie voor een uitgebreide geschiedenis de interne OMI-publicatie van Josef Krasenbrink en Piet Souren: *100 Jahre Karolinum 1885 bis 1985. Zur Geschichte des Juniorats St. Karl bei Valkenburg der Oblaten der Makellosen Jungfrau Maria.* Mainz 1985. Zie voor de meer recente Nederlandse geschiedenis A.A. van Moorsel en J.H.M. Hoen: *Pater worden? Dat kan bij ons. Het Klein-Seminarie van de Missionarissen Oblaten van Maria's Onbevlekt Ontvangen te Ravensbos.* Sittard 2012.

4. Archief van de Duitse provincie van de Oblatenorde, Mainz: Personalakte Nr. 2409.

5. De bibliotheek en het archief van het Carolinum werden na de opheffing overgedragen aan het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven in Sint Agatha. – Worldcat kent slechts het exemplaar van de University of Alberta Libraries, Edmonton (BV 2300 Q2 S66 1947). Een derde exemplaar is bekend in de Maurits-Sabbebibliotheek van de KU Leuven (272.761).

6. Exemplaren: Gemeinschaftsbibliothek der Katholisch-Theologischen Fakultät van de Universität Münster (MW St. 37); Universiteitsbibliotheek Leiden (COLLBN Atlas 981); Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, Sint Agatha; collectie auteur.

7. *État général du personnel de la Congrégation des Missionnaires Oblats de Marie Immaculée* (vanaf 1939: *Personnel abrégé de la Congrégation* ...). Parijs-Rome 1885 ff.

8. Verwarrend is de opmerking bij de Oblatenvestiging Oldenburg in kaart 13, die vermeldt dat ze in 1949 werd gesticht. Ze bestond echter al vanaf 1947.

9. De beste informatie over de geschiedenis van de firma Crolla is te vinden op de website <http://www.houthem.info/pages/crolla.htm>. Navraag door Martijn Storms bij de familie Crolla heeft geen uitsluitel gegeven of de atlas door Crolla gedrukt is, er is geen bedrijfsarchief bewaard gebleven. Een andere bekende drukkerij in Valkenburg was Pluymaekers.

10. In de hiërarchie van de katholieke kerk vormen prefecturen en vicariaten bijzondere rechtsvormen binnen de diocesen. Ze vallen niet onder de Heilige Stoel maar onder *Propaganda Fide* (de huidige Congregatie voor de Evangelisatie van de Volkeren) in Rome.

Summary

Father Gerhard Sommer's *Missions-Atlas der Oblaten* (Valkenburg 1947-1950) / Peter Meurer

In 1816 the Missionary Oblates of Mary Immaculate was founded in Aix-en-Provence. After this Order was banned in France in 1880, its northern French province found refuge in Limburg (Netherlands). The order settled at Ravensbosch estate near Valkenburg. Father Gerhard Sommer compiled a mission atlas of the Oblates for internal use, especially for education. The atlas consists of 69 maps of the Order's mission regions. Two editions of this rare atlas exist, both with the year 1947 on the title page. However, the first, preliminary edition was probably published in the first half of 1949. The second, final edition with descriptions added to the maps, was printed in the beginning of 1950. We can conclude that the *Missions-Atlas der Oblaten* is a unique work on the topography of this Order. Art teacher Gerhard Sommer did his utmost with the design of the maps, but his standards fall far short of those expected in modern cartography.

Deze rubriek beschrijft kaartenverzamelingen in Nederland respectievelijk kaartenverzamelingen met veel Nederlands materiaal.

Tips: Martijn Storms

E-mail: m.storms@library.leidenuniv.nl

1. Ingang van het Rijksmuseum aan de zuidwestzijde, gezien vanaf het Museumplein.

Toegankelijkheid

De collecties van het Rijksprentenkabinet kunnen worden ingezien in de studiezaal. Hiervoor dient u uiterlijk een dag van te voren een afspraak te maken via studiezaal@rijksmuseum.nl. De studiezaal bevindt zich in het hoofdgebouw van het museum en is van dinsdag tot en met zaterdag geopend van 10.00 tot 17.00 uur. U wordt verzocht bij bezoek een geldig legitimatiebewijs mee te nemen.

Omvang

Het digitaliseringsproject Prentenkabinet Online houdt zich sinds 2007 bezig met de ontsluiting van de meer dan 700.000 objecten van het Rijksprentenkabinet. Ook de kartografische en topografische deelcollecties zullen zodoende de komende jaren gecatalogiseerd en gedigitaliseerd worden. Momenteel is nog maar een gedeelte ontsloten, waardoor het lastig

Kaartencollecties in Nederland

Kartografische en topografische collecties van het Rijksprentenkabinet

Laurien van der Werff

Adres en contactgegevens

Studiezaal Rijksmuseum

Bezoekadres: Museumstraat 1, 1071 XX Amsterdam

Telefoonnummer: +31 (0) 20 6747 267

E-mailadres: studiezaal@rijksmuseum.nl

Website: www.rijksmuseum.nl

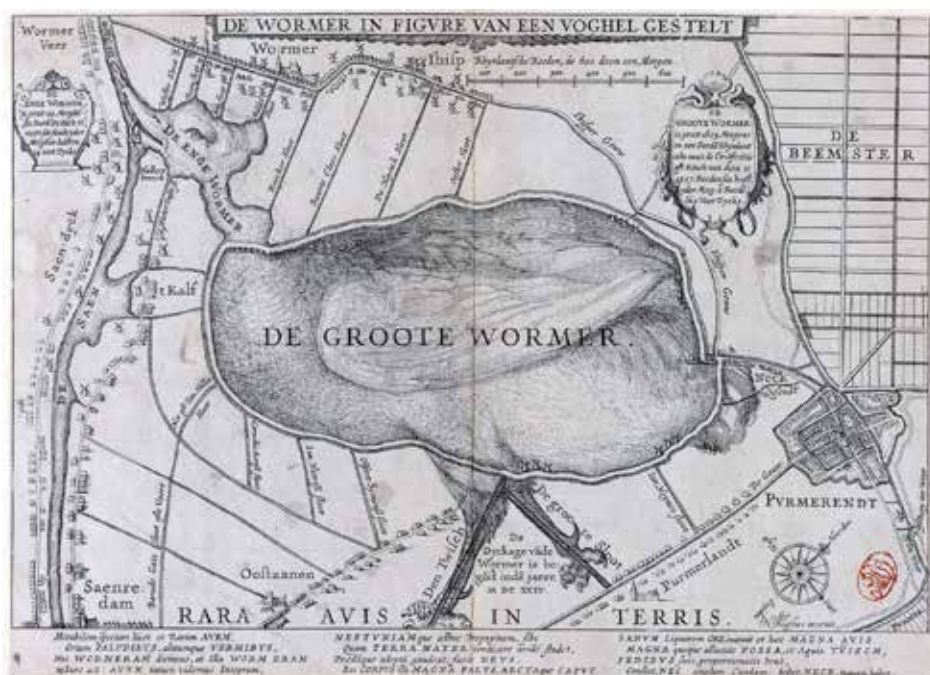
Openingstijden: dinsdag tot zaterdag, van 10.00 tot 17.00 uur

is om de precieze omvang te duiden. De hieronder vermelde aantallen zijn dan ook schattingen en zullen na volledige ontsluiting bijgesteld worden. Ook zal dan duidelijk worden wat de verhouding tussen kartografisch en topografisch materiaal is. Aanvankelijk werd verondersteld dat de Atlas Ottens 5.665 objecten zou bevatten, maar nu de ontsluiting van deze collectie op gang is, wordt het aantal op zeker 6.700 geschat. De overige kartografische en topografische deelcollecties

bevatten naar schatting nog eens 7.272 objecten. Dat betekent dat de totale omvang van kartografische en topografische documenten tenminste ca. 14.000 objecten bevat.

Profiel

De kaarten uit de collectie van het Rijksprentenkabinet vormen geen aparte verzameling, maar bevinden zich hoofdzakelijk in verschillende deelcollecties van kartografisch en topografisch materiaal.

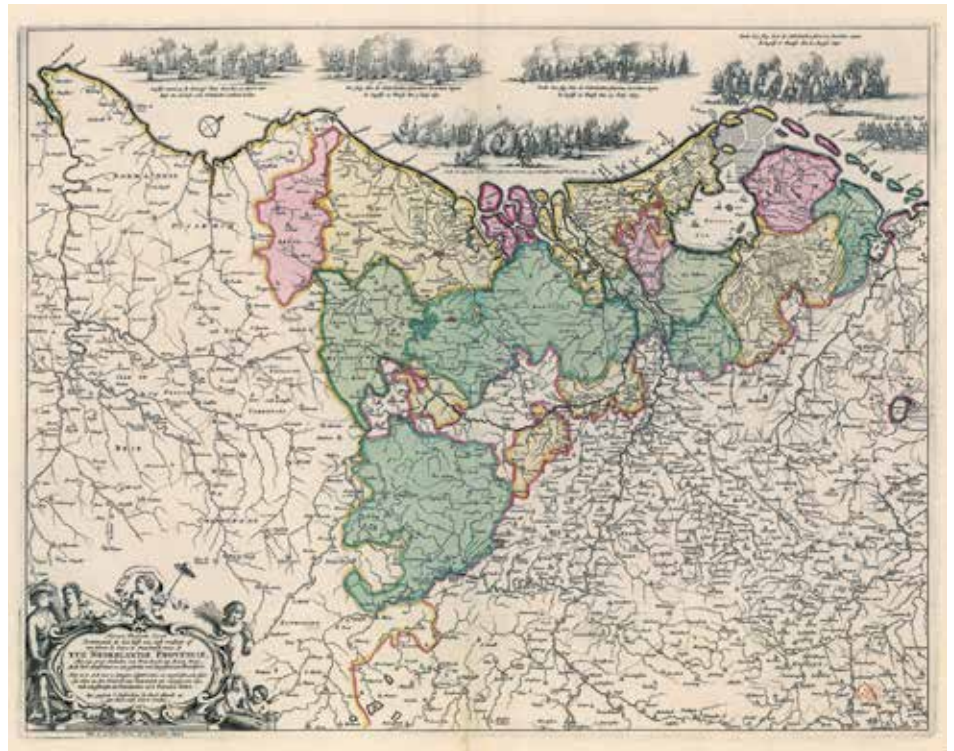

3. De Wormer in figvre van een voghel gestelt, 1625 (Rijksprentenkabinet, RP-P-A0-9A-32).

Deze deelcollecties worden gevormd door een aantal atlassen – atlassen in de betekenis van verzamelingen van kartografische en topografische prenten – en, in mindere mate, tekeningen. De algemene kartografische en topografische collectie bestaat voor het grootste deel uit de collectie Cartografie en Topografie Nederland, waarvan de Atlas Ottens de basis vormt, en voor een kleiner deel uit Cartografie en Topografie Buitenland.

De Atlas Ottens heeft een interessante ontstaansgeschiedenis en dankt zijn naam aan Reinier Ottens (II). Deze telg uit de bekende Amsterdamse (kaart)uitgevers- en drukkersfamilie verkocht zijn persoonlijke verzameling kaarten en topografische prenten en tekeningen – die hij deels had geërfd van zijn oom Reinier (I) – in 1772-1773 werkzaam aan het Kabinet van Oorlog van stadhouder Willem V. Na de Bataafse Revolutie van 1795 is de collectie door de Fransen meegenomen naar Parijs, om in 1815 of 1816 terug te keren naar Nederland en in beheer van het Archief van Oorlog te vallen. In 1887 werd de atlas overgedragen aan het Rijksprentenkabinet.

De Atlas Ottens kan in feite gezien worden als een Google Maps en Streetview *avant la lettre*. Deze atlas, die voornamelijk uit zeventiende- en achttiende-eeuwse prenten en enkele tekeningen bestaat, zoomt als het ware in op de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden: van land- en provinciekaarten naar kaarten van kleinere gebieden zoals polders en heerlijkheden, naar stadsplattegronden, stadsprofielen, dorpsgezichten en prenten van specifieke gebouwen zoals kastelen, kerken, stadspoorten, stadhuizen et cetera. Het geheel is topografisch geordend en telt naast het bovengenoemde ook een aantal historieprenten. Daarnaast bevat de Atlas Ottens een portefeuille met hemel- en aardekaarten. Een ruime meerderheid van de prenten komt uit de zeventiende en achttiende eeuw, maar af en toe duikt er zestiende- en – door het Archief van Oorlog toegevoegd – negentiende-eeuws materiaal op. De collectie bevat voornamelijk in de Noordelijke Nederlanden vervaardigde commerciële kaarten. Desalniettemin zitten er een aantal exemplaren uit de Zuidelijke Nederlanden, Duitsland en Frankrijk tussen. Voor de kartografie ligt het belang van de Atlas Ottens in de enorme diversiteit aan materiaal. Van landkaarten tot kaarten van steeds kleinere gebieden en

2. Kaart van de Nederlanden met de oorlogssituatie van 1672-73. Amsterdam: Carel Allard. (Rijksprentenkabinet, RP-P-A0-1-12).

plattegronden van steden en vestingen; van los uitgegeven kaarten tot kaarten afkomstig uit gebonden atlassen en andere publicaties; van veelvoorkomende kaarten tot zeldzame of prachtig afgezette exemplaren – er is getracht zo veel mogelijk kartografisch materiaal van elk gebied te verzamelen. Met de ontsluiting van de collectie en de onderzoeksmogelijkheden die dit biedt, zullen mogelijk nieuwe vondsten gedaan worden. Zo is onlangs al een in de literatuur tot dusver onbekende staat van Bernard de Roys tiendelige *Nieuwe kaart van den lande van Utrecht* ontdekt.

De rest van de collecties Cartografie en Topografie Nederland en Buitenland is volgens hetzelfde topografische principe geordend en bevat eveneens kaarten en topografische prenten. Aangezien er in deze delen ook recenter – negentiende- en twintigste-eeuws – materiaal zit, zijn hier ook vroege foto's in te vinden. Verder zijn er nog verzamelingen als de achttiende-eeuwse Atlas Gordon, die onder andere getekende kaarten van het zuiden van Afrika en gekleurde tekeningen van Zuid-Afrikaanse landschappen bevat. Daarnaast zijn er kaarten en topografische prenten te vinden in andere collecties van het Rijksprentenkabinet, bijvoorbeeld in de collectie Frederik Muller Historieplaten en in de op prentmaker

geordende algemene prentverzamelingen zoals de Hollandse School. Tot slot heeft de afdeling Geschiedenis een prentencollectie waarvan een deel kartografisch en topografisch materiaal bevat.

Website

De reeds gecatalogiseerde objecten zijn – indien gedigitaliseerd met beeld, anders zonder – raadpleegbaar via de website van het Rijksmuseum: www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken.

Belangrijkste literatuur

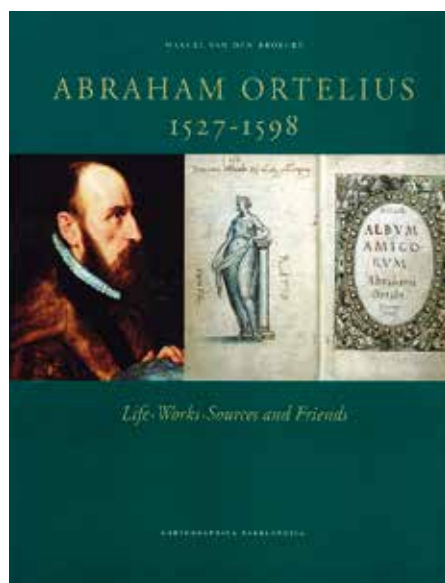
- Aardoom, L. en J.F. Heijbroek, De 'Atlas Halma', een verzameling van Reinier Ottens en stadhouder Willem V. In: *Bulletin van het Rijksmuseum* 39 (1991), 3: 263-282.
- Rookmaaker, L.C., De Gordon Atlas: achttiende-eeuwse voorstellingen van het Zuidafrikaanse binnenland. In: *Bulletin van het Rijksmuseum* 29 (1981), 3: 123-135.

Inzendingen voor deze rubriek aan:

Ron Guleij

E-mail: ron.guleij@nationaalarchief.nl

Abraham Ortelius 1527 – 1598. Life, works, sources and friends / Marcel van den Broecke. – Bilthoven : Cartographica Neerlandica, 2015. – 379 p., 293 ill. in z/w + DVD. – ISBN 978-90-9029486-5. – €€9,50 (plus verzendkosten).

Marcel van den Broecke staat al decennia lang bekend als expert wat betreft het werk van Abraham Ortelius, vooral diens atlas, het *Theatrum Orbis Terrarum*. Een aantal boeken en talloze artikelen getuigen daarvan. Het nu verschenen Engelstalige werk is in zekere zin een *update*, gebruikmakend van wat in de afgelopen jaren over Ortelius door hem en diverse vooraanstaande onderzoekers over Ortelius en zijn werk boven water gehaald of gepreciseerd is. Het boek vult eventueel overgebleven gaten daartussen op met behulp van gegevens uit artikelen van zijn hand die bijvoorbeeld alleen in het Nederlands of in niet meer bestaande tijdschriften verschenen zijn. Van den Broecke beoogt vooral meer biografische feiten naar voren te halen, die ontleend konden worden aan Ortelius' eigen geschriften. De atlaskaarten, die al eerder in zijn *Ortelius Atlas Maps* (1996 en 2011) werden behandeld, worden niet opnieuw aan de orde gesteld. Wel wordt veel meer ingegaan op de teksten die op de achterzijden ervan afgedrukt werden. Ook niet-kartografische elementen op de kaarten, vooral de afgebeelde munten,

krijgen meer aandacht. Het belangrijkste doel van dit nieuwe boek is, aldus de schrijver, een inzicht te bieden in de fascinerende persoon van Abraham Ortelius en zijn enorme kennis.

Voor het biografische deel ('Life') begint Van den Broecke met de meest contemporaine beschrijving van Ortelius' levensloop, die van Franciscus Sweerts. Hij neemt diens in het Engels vertaalde tekst uit het *Theatrum* van 1606, enigszins gemoderniseerd, geheel over. Daarna volgen diverse referenties aan en citaten uit primaire bronnen als het *Album Amicorum*, het *Theatrum* zelf, *Civitates Orbis Terrarum*, enz., maar ook belangrijke secundaire bronnen als Van Raemdonck, Lelewel, Hessels en Denucé worden aangehaald. Deze benadering is kenmerkend voor het hele boek. Zo trekken we langs Ortelius' karaktereigenschappen, interesses en talenten, zoals zijn taalvaardigheid, zijn religieuze overtuiging en zijn reislust. Onder de kop 'Ortelius as a merchant' belicht Van den Broecke de economische, commerciële kanten van Ortelius' activiteiten. Het verdere beeld dat we van Ortelius als mens krijgen, zijn voorkeuren, de bril waardoor hij de samenleving en de wereld ziet, wordt vervolgens voor een belangrijk deel aan zijn atlasteksten ontleend.

Het oeuvre ('Works') van Ortelius wordt in het tweede hoofdstuk behandeld. Het zal geen verbazing wekken dat hier zaken aan de orde komen die we in grote lijnen kennen. Maar het gaat juist om die werken als rijke bron die de Ortelius-fijnproever zullen boeien. Twaalf zelfstandig uitgegeven kaarten worden minutieus ontleed en beschreven, van de achtbladige wereldkaart uit 1564 tot de intrigerende Utopiakaart en de reproductie *avant la lettre* van de Peutingerkaart, zijn laatste prestatie uit 1598. Voor zover dat ook al niet door voorgangers is gedaan spit Van den Broecke nog veel dieper. Dat doet hij door in detail – zo nodig gebruikmakend van hulproosters ter oriëntatie – alle teksten op die kaarten in de vorm van legenda, tekstblokjes enz. (en dat zijn er vele en vaak zeer uitgebreide) letterlijk

over te nemen en vanuit het Latijn in het Engels te vertalen. Dit is bepaald geen lekker lezende tekst maar wel voer voor degene die 'tot het gaatje' wil gaan en die Latijnse teksten eens goed wil begrijpen. Er staan goede, vaak paginavullende afbeeldingen bij, maar eventueel gebruik van 1:1 facsimiles ernaast – voor zover die beschikbaar zijn – zou aan te bevelen zijn voor wie het lastig vindt om door een vergrootglas te turen.

Na de kaarten worden de boeken aangesneden – het *Theatrum Orbis Terrarum* overigens verrassend kort. Over de atlas als geheel is al bij andere gelegenheden veel gepubliceerd. Een aardig werkje van de hand van Ortelius is het *Aurei Saeculi Imago* uit 1596. Het beschrijft de bewoners van Germania en hun gebruiken, gebaseerd op teksten die Ortelius al eerder achterop een aantal kaarten van het *Theatrum* had laten afdrukken. Het is een klein boekje, met prentjes en korte teksten, die Van den Broecke integraal, in het Engels vertaald, opgenomen heeft. De *Synonymia*, in 1587 overgaand in de *Thesaurus*, bevat kruisverwijzingen van oude en nieuwe geografische benamingen. Ortelius noemt respectvol de namen van de door hem geciteerde voorgangers en tijdgenoten en gaat kort in op het leven en werken van al die personen. Van den Broecke gebruikt ruim dertig bladzijden om de vermelde auteurs nader voor te stellen en beide werken, al dan niet van getranscribeerde tekstpassages voorzien, diepgaand te behandelen. Van Ortelius' collectie antieke munten vinden we steeds sporen terug in zijn werk, in de vorm van referenties en afbeeldingen op de kaarten en in zijn teksten. Heel uitgebreid worden verwijzingen in Ortelius' teksten naar die munten behandeld. Het boekje *Deorum Dearumque Capita* (1573 en latere edities) met portretten van goden en godinnen heeft een onmiskenbare relatie met Ortelius als numismaticus. Tenslotte wordt Ortelius' correspondentie uitgeplozen op muntgerelateerde passages.

Het derde hoofdstuk ('Sources and Friends') leunt praktisch geheel op het

Besprekingen

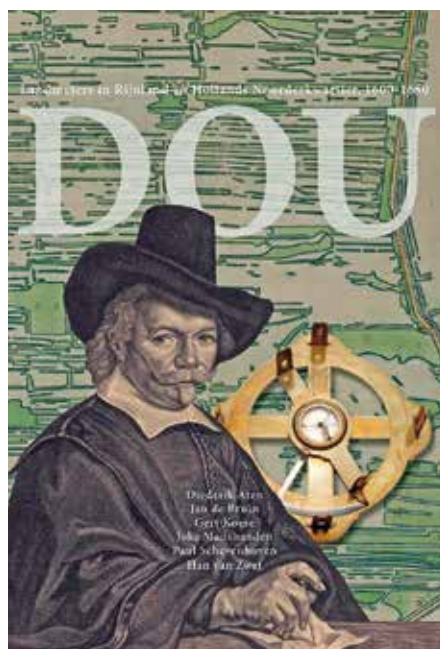
vriendenboek, het *Album Amicorum*, dat bewaard gebleven is. De auteur ontrafelt deze bijzondere bron voor Ortelius' sociale en wetenschappelijke leven in veertig bladzijden, met een volledige transcriptie in het Engels en een bijgewerkte index. De door Peter van der Krogt in 1998 samengestelde selectieve Orteliusbibliografie heeft een flinke *update* gekregen. Van de 276 opgevoerde titels zijn er 76, meer dan een kwart, na het Orteliusjaar 1998 verschenen! Van alle titels zijn er 35 van de hand van Van den Broecke zelf. Geen wonder dat hij met dit boek onder meer een actualisering beoogde van wat er sinds 1998 aan nieuwe kennis en inzichten bijgekomen is! Het boek besluit met de relatie Ortelius – Mercator, ook weer zo veel mogelijk aan de hand van beider oeuvre als kennisbron.

De pil van 379 bladzijden is mijns inziens niet zo geschikt als 'Ortelius voor beginners'. Zij zullen gauw door de bomen het bos niet meer zien. Enige vertrouwdheid met Ortelius is wel prettig, want daarvoor wordt er wellicht te diep op allerlei – voor een belangstellende leek niet zo gemakkelijk verteerbare – details ingegaan. Voor gevorderden is het daarentegen een intrigerende *Fundgrube*, maar ook zij zullen moeten doorbijten; je leest het boek niet in één adem uit. Daar staat tegenover dat je er vrij gemakkelijk op elke willekeurige plek in kunt duiken, afbeeldingen, overzichten en tabellen bekijken enz. Het zal nog wel eens lastig blijken bepaalde eerder gelezen passages of details snel weer terug te vinden, want een allesomvattend register, al was het maar op persoonsnamen, zit niet achterin het boek. We moeten het doen met de inhoudsopgave voorin. Wel staat er een 444 bladzijden lange alfabetische *Index of Ortelius's friends and bibliographic sources* op de bijgevoegde DVD, maar die verwijst niet naar het boek zelf maar naar de bronnen. Als Word-bestand bestand is die wel gemakkelijk te doorzoeken. De DVD bevat verder uitstekende, hoogwaardige beelden van het complete *Album Amicorum*, beschikbaar gesteld door Pembroke College Cambridge en een pdf van het prentwerk *Deorum Dearumque Capita*, het exemplaar van de SUB Göttingen.

Al met al krijgt de Orteliusliefhebber met deze publicatie voor een relatief bescheiden bedrag een uitstekend verzorgd, gebonden boek bomvol informatie in zijn bezit.

Jan Werner

Dou, landmeters in Rijnland en Hollands Noorderkwartier, 1600-1680 / Onder redactie van Diederik Aten, Jan de Bruin, Gert Koese, Joke Manshanden, Paul Schevenhoven en Han van Zwet. – 128 blz. – 120 illustraties. – in kleur. – Verkrijgbaar bij het hoogheemraadschap van Rijnland, archieff@rijnland.net, en hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, post@bbnk.nl. €€5,- incl. verzendkosten.

Op vrijdagmiddag 16 december 2016 werd in Spaarndam, op de grens van het Hoogheemraadschap Rijnland en het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, de 33^e uitgave van de *Vrienden van de Hondbossche*, kring voor Noord-Hollandse waterstaatsgeschiedenis, gepresenteerd. Spaarndam, omdat het op de grens van de grote waterschappen lag en daar belangrijke sluizen waren en om het water van Rijnland te lozen op het IJ.

Het boek beschrijft de bijdrage die drie leden van de familie Dou hebben geleverd aan de waterschapskartografie van Holland, in het bijzonder aan hun rol bij de diverse inpolderingen. Het gaat om Jan Pietersz., zijn zoon Johannes en zijn kleinzoon Johannes Dou Jr. Ze waren tussen 1600 en 1680 actief. Jan Pietersz. schreef al op jonge leeftijd enkele nog steeds zeer gezochte boekjes over landmeetkunde, zoals *Practijck des Landmetens*. Hij is ook de 'uitvinder' van de *Hollandse cirkel*, een instrument om beter en makkelijker hoeken te meten in het veld; het zou meer dan 200 jaar basisgereedschap voor landmeters zijn. Bij historisch kartografen is Johannes

Jansz. vooral bekend door de grote kaart van Rijnland, die hij samen met Steven van Broeckhuysen maakte in 1647. Ook tekende hij de grote wandkaart van het hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen, die in 1680 in druk verscheen en waarvan ook enkele verkleiningen verschenen.

Het royaal en volledig in kleur geïllustreerde boek is geen biografie van drie generaties Dou, al begint het met een inleidend hoofdstuk over hun leven en werk. Ook is er een hoofdstuk over de Hollandse cirkel, waarin blijkt hoe vernieuwend, maar ook hoe nauwkeurig door hen gewerkt werd. In de volgende hoofdstukken wordt aan de hand van vele kaarten de bijdrage van de verschillende Dous geïllustreerd bij de diverse inpolderingen in Noord- en Zuidholland. Dit naast een aantal voorbeelden van kaarten die nodig waren bij het beoordelen van grensgeschillen en ontwerpen van wegen en afwateringen.

Polderkaarten zijn bij uitstek kaarten die voor een specifiek doel gemaakt zijn. Dit boek illustreert dit fraai aan de hand van concrete projecten. Ik las het boek met veel plezier met een tablet naast me om te kijken wat er in het huidige kaartbeeld hiervan nog terug te vinden is. Je hebt deze tablet ook nodig om de achtergrond van de auteurs te weten te komen; die wordt in het boek niet vermeld. Deze fraaie uitgave is een mooi voorbeeld van wat samenwerking tussen de verschillende betrokken partijen vermag en is zeer de moeite waard. Het is voor een buitengewoon schappelijke prijs te bestellen.

Kees van Grootbeest

Inzendingen voor deze rubriek aan:

Ester Smit

E-mail: ester.smit@gmail.com

Varia Cartographica

Bericht van Rijksarchief België

In 1934 schonk de Nederlandse regering honderden kaarten en plattegronden aan België. De collectie bestond vooral uit de plattegronden van de fortificaties van Zuid-Nederlandse steden, die zijn vervaardigd in de zeventiende eeuw tot de eerste helft van de negentiende eeuw. Het gaat om vestingen zoals Namen, Doornik, Menen, Ieper en Veurne, waar in de zeventiende en achttiende Hollandse garnizoenen gelegerd waren. Ook over andere belangrijke vestingsteden binnen het huidige België zijn er veel kaarten uit de Franse en Hollandse tijd bewaard: Antwerpen, Aat, Bergen, Luik, Oudenaarde, Hoei, Oostende, Philippeville, Dendermonde. En zelfs toentertijd militair minder belangrijke plaatsen zoals Brussel zijn goed gedocumenteerd. Het zijn vaak unieke, tot dusver weinig bekende kaarten, opgesteld door de Franse en Nederlandse genietroepen. Een 700-tal kaarten uit deze collectie zijn recent toegevoegd aan www.cartesius.be en zijn online te bekijken.

Datasets in Leiden op de kaart

Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO) bezit een aantal mooie datasets die niet in het collectiemanagementsysteem passen. Via een platform (Github) wil ELO deze gegevens graag voor iedereen beschikbaar stellen. Op de kaart staan alle cultuurhistorische resten in Leiden waarvan nog sporen terug te vinden zijn. De kaart is onderdeel van de cultuurhistorische atlas van Leiden en geeft de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van de stad weer. Naast de loop van de geschiedenis geven de datasets ook zichtbare dingen in de omgeving weer, zoals bomenrijen, begraafplaatsen en bruggen. Duidelijk is dat digitaliseren en datasets oneindig veel mogelijkheden bieden voor historische kartografie en voor de onderzoeker levert het een schat aan gegevens op. Kijken en proberen kan hier: github.com/erfgoedleiden/Cultuurbistorische-atlas-Leiden

Uitnodiging ICA Conferentie

Van 26-28 april 2017 vindt de 12th Conference on Digital Approaches to Cartographic Heritage plaats in Venetië. De ICA organiseert de conferentie in samenwerking

met het *IUAU Laboratory of Cartography & GIS* en het *Laboratory of Photogrammetry*, het *AUTH GartoGeoLab - Laboratory of Cartography & Geographical Analysis* en de *MAGIC - Map and Geoinformation Curators Group*. Tijdens de conferentie worden onder andere lezingen gehouden over het digitaliseren van kaarten, hoe kaarten digitaal benaderd worden, visualiseren van kartografisch erfgoed, luchtfotografie en kartografie, bestuderen van landschapsveranderingen op basis van kaarten uit archieven, en nog veel meer. De CfP is inmiddels gesloten, maar opgeven voor de conferentie kan nog altijd: Opgeven en/of meer informatie: cartography.web.auth.gr/ICA-Heritage/Venice2017
Plaats: Venetië
Wanneer: 26-28 april 2017

Boerhaave heeft de wereld op zak

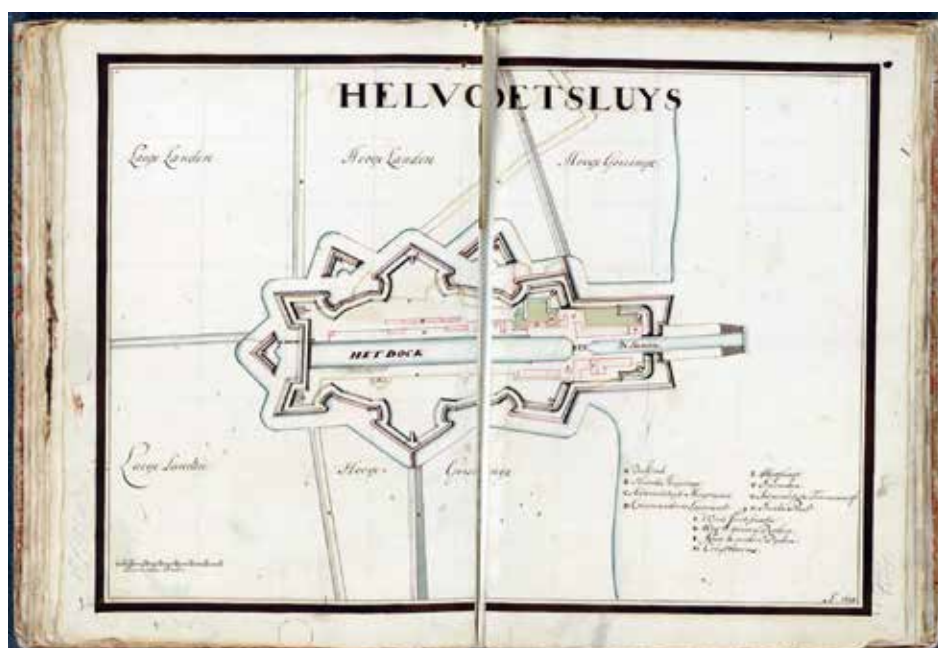
De jeugd heeft de toekomst en in Museum Boerhaave begrijpen ze dat dit ook geldt voor de voor historische kartografie. Het museum heeft voor groep 7 en 8 een les samengesteld over oude kaarten. Het doel is kinderen op speelse wijze kennis te laten maken met het topografische beeld

dat wij van de aarde hebben, en hoe die historisch is ontstaan. Kinderen bestuderen in de museumles kaarten uit de zeventiende eeuw en vergelijken die met moderne kaarten. Ze gaan aan de slag met een teknaap of pantograaf, een kompas en een stappenteller. Zo ervaren zij hoe historische kaarten tot stand zijn gekomen en maken zij kennis met de rijkdom van historisch kaartmateriaal. Een spannende kennismaking die 120 minuten duurt, waarbij de jonge harten gestolen zullen worden voor historische kartografie. Meer weten?

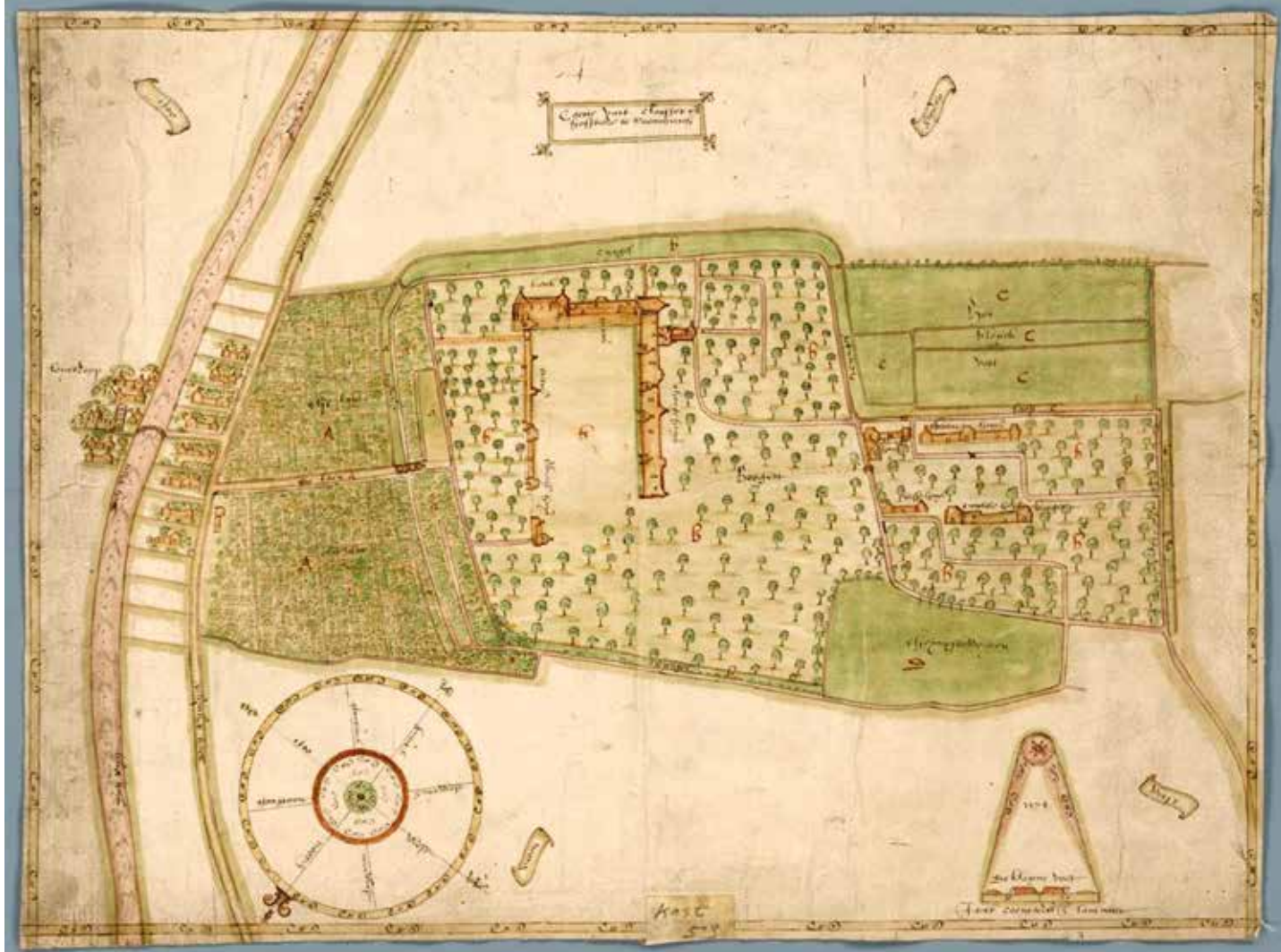
www.museumboerhaave.nl/onderwijs/basisonderwijs/de-wereld-op-zak-groep-8/

Film 225 jaar kaarten maken

Op de filmacademie in Amsterdam ging de film *Die Kartenmacher aus Gotha* in de Nederlandse première. De documentaire duurt anderhalf uur en beschrijft de trieste ondergang van het kartografische uitgevershuis Justus Perthes uit Gotha. De uitgeverij werd in 1785 opgericht en heeft 225 jaren kaarten uitgegeven van de hoogste kwaliteit. Tijdens de Koude Oorlog lag Gotha in de D.D.R. en werd een zogeheten Volkseigenes Betrieb. De familie Perthes

Tekening van de vesting Helvoetsluis. Deze vesting was onderdeel van de Oude Hollandse Waterlinie. Nationaal Archief, Den Haag, Kaartencollectie Binnenland Hingman, toegang 4.VTHR, inventarisnummer 652-11.

Kaart van het klooster Roomburg bij Leiden met de daaraan behorende landen (1574), maker onbekend. Nationaal Archief, Den Haag, Kaartcollectie Binnenland Hingman, toegang 4.VTH, inventarisnummer 2280.

vertrok naar West-Duitsland. Na de wende sukkelde het bedrijf voort om uiteindelijk na 225 jaren de deuren voorgoed te sluiten. De documentairemakers Otto Schuurman en Joachim Jäger laten een unieke geschiedenis van een bijzondere kaartenuitgeverij zien. De film wordt op aanvraag vertoond. Voor vragen met betrekking tot rechten of verspreiding van de film kunt u terecht bij Medea Film Factory UG, Lützowplatz 9, D-10785 Berlijn

Meer contactgegevens:
www.medeafilm.com/contact.html

Oude kaarten online

Het streekarchief Voorne-Putten & Rozenburg hebben hun digitale collectie historische kaarten uitgebreid met meer dan 1000 kaarten. Sinds november staat er in de beeldbank een uitgebreide collectie historische plattegronden en kaarten van de regio. Deze zijn beschreven en gedigitaliseerd om de collectie eenvoudig doorzoekbaar te maken. De oudste kaarten dateren uit de zeventiende eeuw, maar u vindt er ook reconstructiekaarten met impressies hoe Voorne-Putten er eeuwen geleden uit zag. De moderne, twintigste-eeuwse kaarten geven vooral inzicht in de ingrijpende veranderingen in het landschap door de

ruilverkaveling en uitbreiding van woonwijken. Al deze kaarten bieden hulp bij historisch onderzoek, een belangrijke toevoeging dus voor de beeldbank.

De kaarten kunt u bekijken op:
www.streekarchiefupr.nl

Topografische kaart 2016

De kaart van 2016 is nu beschikbaar op topotijdreis.nl. Op deze website kan iedereen bekijken hoe een stukje Nederland er tot 200 jaar terug uitzag. Door de kaarten van de verschillende jaren te vergelijken is meteen duidelijk hoe Nederland zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld. Zo zijn inpoldering en verstedelijking duidelijk gevisualiseerd. U kunt op de kaart op iedere plek inzoomen en het jaartal eenvoudig aanpassen. Ook benieuwd naar deze jaarlijkse update? Esri Nederland heeft in opdracht van het Kadaster de kaarten vanaf 1815 beschikbaar gesteld via www.topotijdreis.nl.

Duizend dollar prijsvraag

Studenten historische kartografie worden uitgenodigd om hun scripties, papers, artikelen, essays op te sturen voor de Ristowprijsvraag in 2017. De beste inzending wordt beloond met een geldbedrag

van 1.000 dollar en het winnende artikel wordt gepubliceerd in *The Portolan*, het tijdschrift van de 'Washington Map Society'. Bachelor, master -HBO-, -WO en promovendi mogen deelnemen aan de prijsvraag en alle nationaliteiten zijn van harte welkom. Deelname-eisen: niet meer dan 7.500 woorden, voertaal Engels, sluitingsdatum 1 juni 2017.

Meer informatie: www.washmap.org
 Contactpersoon: Dr. Edson
eedson@pvcc.edu

Adresgegevens: Evelyn Edson, 268 Springtree Lane, Scottsville, VA 24590, U.S.A.

Nieuwe Vitrine Sieboldhuis

Japanmuseum SieboldHuis heeft een nieuwe vitrine in de Panoramakamer waarin kaarten uit de Siebold-Collectie tentoongesteld worden. De kaartencollectie die Philipp Franz von Siebold (1796-1866) gedurende zijn verblijf in Japan bijeenbracht wordt beheerd door de Universitaire Bibliotheken Leiden. Zeven bijzondere kaarten uit deze collectie zijn nu te zien in de nieuwe vitrine. Elk jaar zal er een nieuwe selectie van kaarten gemaakt worden. Meer weten over Sieboldhuis of het geheimzinnige Sieboldincident?
www.sieboldhuis.org

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

- Aten, Diederik, & Paul Schevenhoven (red.),** *Dou. Landmeeters in Rijnland en Hollands Noorderkwartier, 1600-1680*. Leiden: Hoogheemraadschap van Rijnland; Heerhugowaard: Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, 2016. – 128 blz. – ISSN 1572-3135 [Vrienden van de Hondsbossche 33].
- Bracke, Wouter,** 'Image of Belgium in WWI through maps', 3-23, in: Elri Liebenberg, Imre Josef Demhardt & Soetkin Vervust (eds.), *History of military cartography*. 5th International Symposium of the ICA Commission on the History of Cartography. Cham: Springer, 2014.
- Brooke-Hitching, Edward,** *The phantom atlas. The greatest myths, lies and blunders on maps*. London: Simon & Schuster, 2016. – ISBN 9781471159473. – \$ 19,99.
- Egmond, Marco van,** 'Mapping early Utrecht printers and publishers: experiences with building a geographical interface'. *e-Perimetron* 11,4 (2016): 170-182.
- Ferwerda, Hans,** 'Verzamelen van zeekaarten: Landverkenningen op zeekaarten'. *Caert-Thresoor* 35, 4 (2016): 131-142.
- Guleij, Ron,** 'De koperplatengroep van de Dienst Hydrografie'. *Caert-Thresoor* 35, 4 (2016): 147-152.
- Hooker, Brian,** 'Towards the identification of the terrestrial globe carried on the Heemskerck by Abel Tasman.' *The Globe* 79(2016): 31-37.
- Horst, Thomas,** Gerhard Mercator (1512-1594) and His Influence on Globes in the 16th Century'. *Globe Studies* 61/62 (2016): 9-39. Ook verschenen in het Duits.
- Mayayo, Carmen Líte,** 'Cartografía náutica española del siglo XVII y el influjo europeo. Cartógrafos flamencos al servicio de la corona', 60-79, in: José María Moreno Martín & Santiago Raffalli (eds.), *Dueños del mar, señores del mundo. Historia de la cartografía náutica española*. Madrid: Ministerio de Defensa, 2015.
- Moorman, Gloria,** 'A changing perspective on the Eternal City revealed. Blaeu's Admiranda urbis Romae (1663) compared to later editions of town atlas of Rome'. *Quaerendo* 45 (2015), 1-2: 108-124.
- Nonhof, Cor,** 'Structuur van de kaart van Delfland van 1712 door de gebroeders Kruikius'. *Caert-Thresoor* 35, 4 (2016): 143-146.
- Reichle, Natasha et al. (eds.),** *China at the center. Ricci and Verbiest world maps*. San Francisco: Asian Art Museum (Ricci Institute), 2016. 48 blz. – ISBN 978-0-939117-72-7.
- Renteux, Jean-Louis,** 'The cartography of the treaties. Rectifying the northern border of France in 1779, in the field, in La Flamengrie'. *Maps in History* 54 (2015): 18-23.
- Ricci, Alessandro,** 'Geografia, politica e commerci globali. Martino Martini e la cartografia olandese del Secolo d'Oro', 177-193, in: Elena Dal Prà (ed.), *La storia della cartografia e Martino Martini*. Milano: Franco Angeli, 2015.
- Schneider, Ute, & Stefan Brakensiek (Hrsg.),** *Gerhard Mercator. Wissenschaft und Wissenstransfer*. Darmstadt: WGB, 2015. – 375 blz. – ISBN 978-3-534-26451-3.
- Silvestre, Marguerite, Philippe Vandermaelen,** *Mercator de la jeune Belgique: Histoire de l'Etablissement géographique de Bruxelles et de son fondateur*. Brussel: Koninklijke Bibliotheek van België, 2016. – 568 blz. – ISBN: 978-2-87093-182-0. – € 52.

- Thorissen, Emy, m.m.v. Lieja Stalpers,** 'Kaartencollecties in Nederland: Brabant-Collectie, Universiteitsbibliotheek Tilburg'. *Caert-Thresoor* 35, 4 (2016): 153-155.
- Vande Winkel, George,** 'The Villaret Map: A virtually unknown map of the Austrian Netherlands prepared by the French military topographers in 1745-1749: Referred to, but lacking deserved recognition...' *Maps in History* [Brussels Map Circle] 57 (Jan. 2017), 23-30.
- Vélez Posada, Andrés,** 'Pintura y corografía. Joris Hoefnagel y los paisajes emblemáticos de España e Italia (1563-1601)', 198-203, in: Mauricio Nieto Olarte & Sebastián Díaz Ángel (eds.), *Dubujar y pintar el mundo. Arte, cartografía y política*. [Bogotá]: Universidad de los Andes, [2016].
- Vervust, Soetkin,** 'Studying the production process of the Ferraris Maps (1770s) and its implications for geometric accuracy.' *Maps in History* [Brussels Map Circle] 57 (Jan. 2017), 18-22.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

Globe Studies/Der Globusfreund 61/62 (2016, verschenen 2017)

- Horst, Thomas, 'Gerhard Mercator (1512-1594) and His Influence on Globes in the 16th Century' (blz. 9-39).
- Christoph, Andreas, 'On the History of the Schöner Terrestrial Globe of 1515 in the Herzogin Anna Amalia Library in Weimar' (blz. 41-52).
- Heinz, Markus, 'Anderssohn's Separable Globe Patent' and the Theory of Gravitation' (blz. 53-71).
- Edell, Stephen, 'Pre-1800 Pocket Globes and Their Makers' (blz. 73-85).
- Wyssbach, Stefanie, 'Global Interrelations and Local Collecting: A Short Note on the Representation of Globes in Flemish Still-life Painting' (blz. 87-92).
- Hamel, Jürgen, 'The Heraldic Celestial Globes of Erhard Weigel: An Inventory' (blz. 93-137).
- Sykes, James, 'A Pair of Unrecorded Globes from the Second Half of the 16th Century' (blz. 139-164).
- Haug, Henrike, 'A Cup of Knowledge: The Globe Goblet of Jakob Stampfer in the Context of Land Surveying and Cartography' (blz. 165-180).

e-Perimetron 11,4 (2016)

- On-line tijdschrift: <http://www.e-perimetron.org>
- Novotná, Eva, 'Cartographic culture heritage belongs to UNESCO' (blz. 150-159).
- Appel, Stephen, & Marcy Bidney, 'Geodex 2.0: saving a legacy map series cartobibliography' (blz. 160-169).
- Egmond, Marco van, 'Mapping early Utrecht printers and publishers: experiences with building a geographical interface' (blz. 170-182).
- Mastrorunzio, Marco, & Elena Dai Prà, 'Editing historical maps: comparative cartography using maps as tools' (blz. 183-195).
- Rystedt, Bengt, 'Swedish mapping in the Baltic Countries' (blz. 196-201).

IMCoS Journal 147 (Winter 2016)

Informatie: <http://www.imcos.org/imcos-journal>

Gibbs, Ronald S., 'On the Brink of Disaster: George Washington and the American Revolution, 1775-1776' (blz. 13-22).

Walker, James, 'Compiling 'All the Recent Discoveries': Aaron Arrowsmith and mapping Western North America, 1790-1823' (blz. 25-40).

McElveen, J.C., 'The Pacific Railroad Surveys: The idea of a railroad across North America' (blz. 42-52).

Bird, Curtis, 'Pictorial Cartography: Its American expressions' (blz. 53-59).

IMCoS Journal 148 (Spring 2017)

Sherman, Donna, 'A Northern Powerhouse: Maps and atlases in the University of Manchester Special Collections' (blz. 11-16).

Vernon, C.J., 'Ensign Beutler's 1752 expedition to the Eastern Cape: Tracing his route' (blz. 18-28).

Tonkinson, Alice, & Robert Clancy, 'Reaction and Opportunity: Sydney's development as witnessed by the cartographic record' (blz. 30-39).

Westphal, Peder, 'An Unexpected Find: A pocket atlas of the Tondern marshland' (blz. 41-45).

Maps in History (formerly BIMCC Newsletter) 57 (Jan. 2017)

Vervust, Soetkin, 'Studying the production process of the Ferraris Maps (1770s) and its implications for geometric accuracy' (blz. 18-22).

Vande Winkel, George, 'The Villaret Map: A virtually unknown map of the Austrian Netherlands prepared by the French military topographers in 1745-1749: Referred to, but lacking deserved recognition...' (blz. 23-30).

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat
Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda

Telefoon: 076 560 44 00

Mobiel: 06 532 994 10

E-mail: dieter.d@planet.nl

www.plantijnmaps.com

Internet veilingen

februari, maart, april, mei, juni
september, oktober, november

www.swaen.com

Inbreng voor deze internet veilingen is mogelijk
gratis taxatie - email: paulus@swaen.com

Sinds 36 jaar inkoop en verkoop van oude kaarten en atlassen

BK BUBB KUYPER

**VEILING BOEKEN
MANUSCRIPTEN
EN GRAFIEK**

met o.a.
Nederlandse en
buitenlandse
kartografie,
topografie en
geschiedenis

**30 Mei-
2 Juni
2017**

**Kijkdagen
25-28 mei**

Inbreng voor
deze veiling
mogelijk op
maandag t/m
vrijdag van
9.00-17.00 uur

Kenaupark 30
2011 MT Haarlem
tel. 023 5323986
fax 023 5323893
e-mail info@bubbkuyper.com
catalogus online te raadplegen op
www.bubbkuyper.com

Inter-Antiquariaat *Mefferdt & De Jonge*

INKOOP en VERKOOP oude kaarten en stadsgezichten

Bernard Zweerskade 18, 1077 TZ Amsterdam, T: 020-6640841

www.inter-antiquariaat.nl interantiquariaat@chello.nl

Dat Narrenschip

Grote collectie landkaarten
en topografische prenten- en boeken

Specialisatie:

IN- EN VERKOOP:

- landkaarten van de Nederlanden:
17 en 7 provinciën;
- landkaarten en prenten van Graafschap Holland:
 - Zeeland;
 - Utrecht;
 - overige provincies Nederland.

Antiquariaat
Dat Narrenschip

Turfkaai 11 (bij de bushalte!)
4331 JV Middelburg
telefoon
0118 674141
mobiel
06 28146967
e-mail
mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden:
donderdag
10.00 - 21.00 uur
vrijdag
10.00 - 18.00 uur
zaterdag
10.00 - 17.00 uur

Ook gevestigd te Amsterdam
Singel 279
1012 WG Amsterdam
Geopend: zaterdag
10.30 - 17.30 uur

www.datnarrenschip.nl

Cartografisch Antiquariaat

ANTIEKBOERDERIJ GRAAFLAND

ANYERE LANDKAARTEN & OUDER PRENTEN VAN DOORPEN EN STEEDEN

Snelgroeïende collectie antieke landkaarten en topografische prenten

17 en 7 provinciën, stadsplattegronden,
rivierkaarten, polderkaarten en wereldkaarten

www.antiekboerderijgraafland.nl

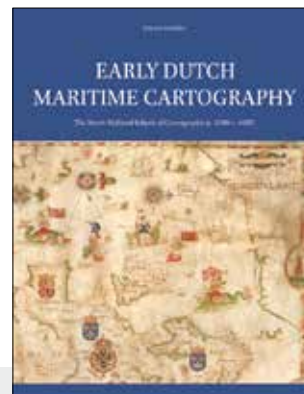
Graafland 71-A, 2964 BK Groot-Amers

Tel. : 0184 - 600926 / Mob. : 06-41245207

Email: info@antiekboerderijgraafland.nl

Twitter: @Antiekeprent

Open op zaterdagen van 11.00 tot 17.00u (of op afspraak)

BRILL

- January 2017
- ISBN 978 90 04 33802 9
- Hardback with dustjacket (692 pp. With 820 illustrations)
- List price € 175.- / US\$ 201.-
- *Explokart Studies in the History of Cartography*, 17
- brill.com/eshc

Early Dutch Maritime Cartography

The North Holland School of Cartography
(c. 1580-c. 1620)

Günter Schilder

This book is an exposition of an important, yet previously unknown chapter in the history of Dutch maritime cartography. While Amsterdam was developing into Europe's most vital commercial hub in the seventeenth century, demanding and controlling the production of maps and sea-charts, a major School of Cartography was already flourishing in the so-called 'Kop van Noord-Holland' region just north of Amsterdam. This School specialised in the production of small-scale charts of larger areas, including the European coastlines and the Indian and Atlantic Oceans. Its masters used to call themselves 'caert-schrijvers' or 'map-scribes' when clarifying their profession. The cities of Enkhuizen and Edam were important trading ports and as such provided an ideal environment for developing into centres of cartography, serving sea-borne navigation.